

ПАМ'ЯТКИ ДНІПРОВСЬКОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ

УДК 904.8(477.52)°653°

DOI: 10.37445/adiu.2022.03.15

*Л. І. Білинська, Я. В. Володарець-Урбанович,
А. В. Панікарський, С. А. Горбаненко*

ПАРХОМІВСЬКИЙ ДРУГИЙ СКАРБ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті опубліковано матеріали одного зі скарбів раннього середньовіччя, виявленого поблизу с. Пархомівка Охтирського району Сумської області. Комплекс належить до Мартинівської групи дніпровських скарбів. Його було виявлено в 2018 р., тоді ж та в 2020 р. на місці знахідки проведені археологічні обстеження. Попередні узагальнюючі результати подані у цій публікації.

Ключові слова: Пархомівка, скарби кола Мартинівки, ранне середньовіччя, пенківська, колочинська культури, прикраси, зброя, речі побутово-ремісничого характеру.

Ми готували цю роботу ще з 2021 р. Однак, напад Росії на Україну та бойові дії на теренах Сумської області не дозволили повністю опрацювати деякі матеріали цієї статті. Їх повний аналіз планується в узагальнюючій публікації за матеріалами скарбів раннього середньовіччя Сумщини. В Музейно-виставковому центрі «Тростянецький» зберігалися такі скарби раннього середньовіччя: частина Пархомівського Першого скарбу, Пархомівський Другий скарб та намистини і свинцево-олов'яністі нашивки зі скарбу Добрянське — Сидорова Яруга. Впродовж окупації міста військовими злочинцями РФ, музей був пограбований; на момент подачі статті, нам невідомо чи збереглися ці скарби, чи, можливо, ця публікація Пархомівського Другого скарбу — «єдине свідчення його існування». Інші два комплекси не були повноцінно опрацьовані.

Вступ: обставини знаходження, археологічні обстеження. Скарби раннього середньовіччя привертають увагу дослідників вже більше 100 років (Родинкова 2011). На сьогодні відомо близько чотирьох десятків таких комп-

лексів. Виявлені вони в Середньому Подніпров'ї та Дніпровському Лівобережжі. Їхня найбільша концентрація — територія між басейнами Сейму і Ворскли (рис. 1).

Значну кількість (11 шт.) таких комплексів виявлено на теренах сучасної Сумської області. Цікаво, що перший зі скарбів кола Мартинівки був виявлений 22 квітня 1863 р. біля слободи Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії (нині — Сумський р-н). Він містив три пальчастих фібули, фрагменти трьох браслетів, дві трапецієподібні підвіски, десять свинцевих ворворок, просту гладеньку рурочку-пронизку і кістяну підвіску (?) (Корзухина 1996, с. 403, № 84, табл. 61).

За останній час, із поширенням неконтрольованого скарбошукацтва, кількість виявлення подібних комплексів значно зросла (рис. 2). На щастя, частину цих скарбів передано до фондів музеїв Сумщини (Білинська, Володарець-Урбанович 2020). До них, зокрема, належать і комплекси, знайдені поблизу с. Пархомівка (нині Охтирський р-н Сумської обл.).

Наразі маємо інформацію про два скарби, виявлені в одному мікрорегіоні. Другий скарб і частина Першого передані до Музейно-виставкового центру «Тростянецький» (далі — МВЦ «Тростянецький»).

Перший зі скарбів раннього середньовіччя, за отриманою інформацією, знайдений у 2013 р., у складі мав деталі жіночого й чоловічого вбрання: шийні гривни, пальчасті фібули, С-подібні скроневі кільця, браслети, геральдичні оздобу від поясного набору та інші знахідки¹.

1. У цій роботі не розглянуто знахідки з Пархомівського Першого скарбу. Їх комплексний аналіз попереду.

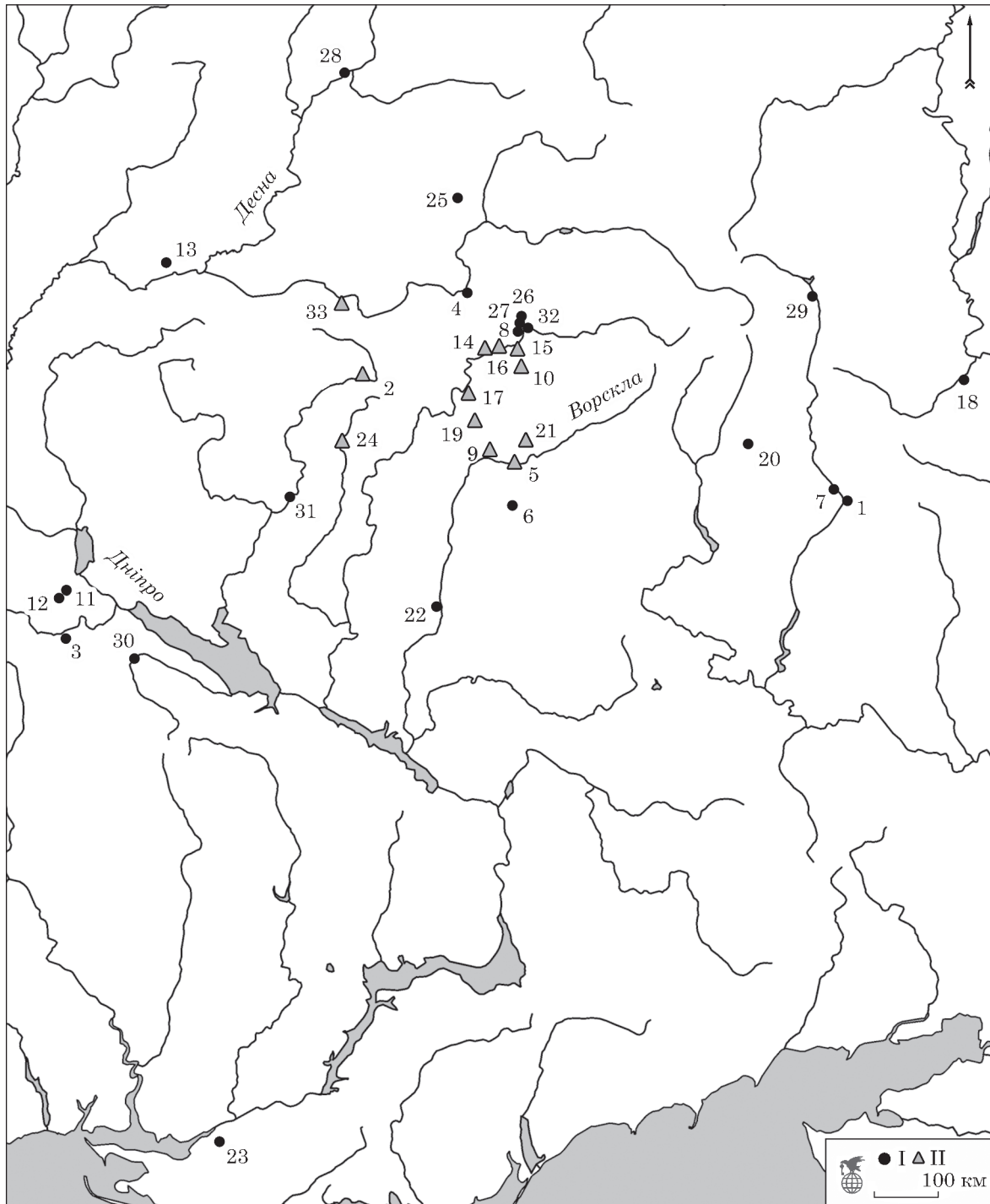

Рис. 1. Карта поширення слов'янських скарбів VII ст. **Умовні позначення:** I — скарби кола Мартинівки; II — скарби кола Мартинівки, виявлені на теренах Сумської області. **Пам'ятки:** 1 — Валуйки; 2 — Великі Будки, уроч. Хутір; 3 — Вільховчик; 4 — Гапонове; 5 — Добрянське — Сидорова Яруга; 6 — Козіївка / Нова Одеса; 7 — Колосково; 8 — Курилівка; 9 — Кам'янка; 10 — Мала Рибиця; 11 — Малий Ржавець; 12 — Мартинівка; 13 — Мена; 14 — Микільське; 15 — Миропілля; 16 — Могриця; 17 — Нижня Сироватка; 18 — Острогожськ; 19 — Пархомівка; 20 — Перше Цепляєво; 21 — Пожня; 22 — Полтава 2014 р.; 23 — Праві Солонці; 24 — Русанівка; 25 — Смородино; 26 — Суджа 1947 р.; 27 — Суджа-Замостьє; 28 — Трубчевськ; 29 — Угли; 30 — Хацьки; 31 — Хитці; 32 — Черкаська Конопелька; 33 — Шевченкове

Другий скарб, знайдений навесні 2018 р., містив три вістря списів, серп, тесло-мотичку, шийну гривну, три залізні пряжки, дві свинцево-олов'яні ворворки¹ і два бронзові нако-

1. Ворворки втрачені.

нечники пояса, скроневі кільця (?). Того ж року він був переданий до МВЦ «Тростянецький».

Обидва комплекси знайдені на дні одного з відвершків старого довгого яру (рис. 3; 4: а), що тягнеться від с. Новгородське до колишнього с. Пархомівка і відкривається у правобе-

Рис. 2. Карта поширення слов'янських скарбів VII ст. на теренах Сумщини. **Пам'ятки:** 1 — Великі Будки; 2 — Добрянське — Сидорова Яруга; 3 — Кам'янка; 4 — Мала Рибиця; 5 — Микільське; 6 — Миропілля; 7 — Миропілля; 8 — Нижня Сироватка; 9 — Пархомівка (2013 р.); 10 — Пархомівка (2016 р.); 11 — Пожня; 12 — Русанівка; 13 — Шевченкове

режну заплаву долини р. Боромля (права притока Ворскли).

Перші обстеження місцезнаходжень скарбів провела восени 2018 р. Сумська археологічна експедиція. З обох сторін вологого рула, що проходить по дну яру, на місцях знахідок були закладені шурфи. Поруч з ними у 2020 р. закладено додаткові шурфи. Знахідки із шурфів 2018 і 2020 рр. зберігаються у фондах Сумського обласного краєзнавчого музею (далі — СОКМ).

У 2018 р. шурф 1 (на місці першого комплексу) закладено на схилі, де під час обстеження було виявлено три ямки (рис. 4: б; 5: а). В ньому зафіксовані знахідки, аналогічні виявленим

любителями металопошуку. Це срібна бляшка з поясного набору, як у першому скарбі, та грибоподібна заклепка зі свинцевого сплаву (див. далі: рис. 7: а).

Шурф 2 (на місці другого комплексу) закладено на протилежному схилі, де також зафіксовано ямку скарбошукачів (рис. 4: в; 6: а). В ньому виявлено фрагменти виробів із бронзи, зокрема, кілька фрагментів простих гладеньких рурочкопронизок (?) і кілька бісерин зеленого кольору з непрозорого скла (рис. 7: б). Імовірно, ці знахідки є частиною Пархомівського Другого скарбу. Також тут було зафіксовано кілька невиразних фрагментів ліпної кераміки, та фрагмент вінця

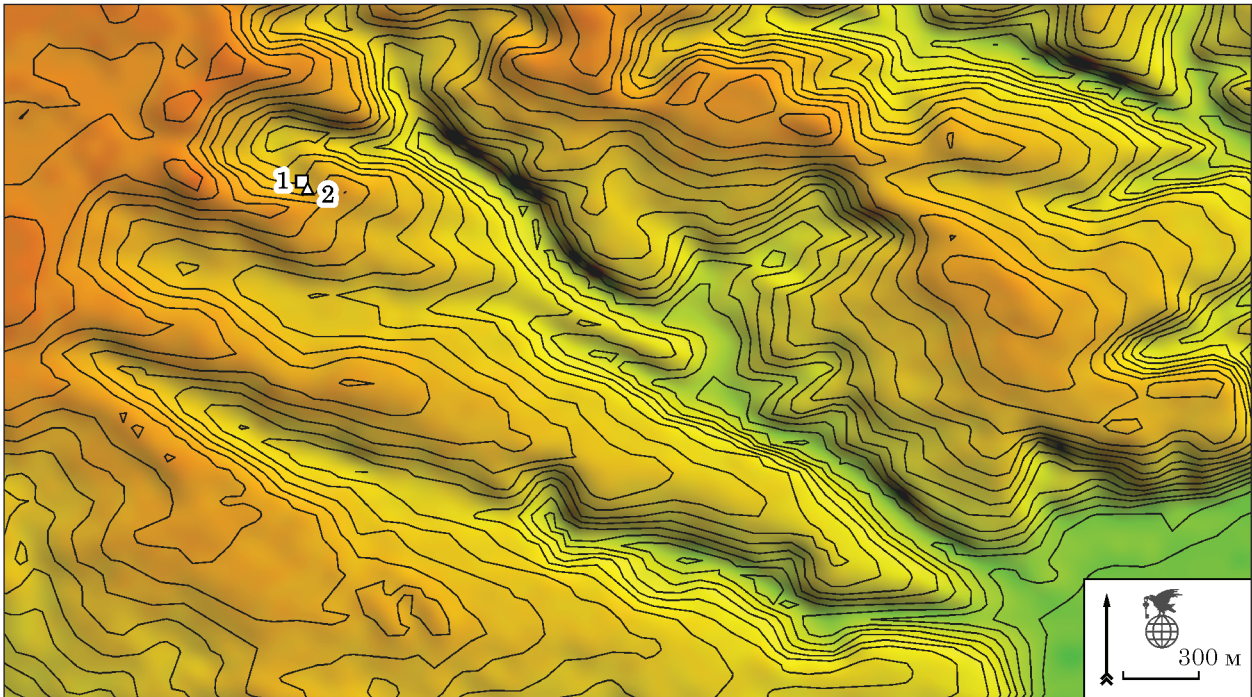

Рис. 3. Карта поширення скарбів з околиць Пархомівки. Пам'ятки: 1 — Пархомівський Перший скарб; 2 — Пархомівський Другий скарб

Рис. 4. Пархомівські скарби: а — загальний вигляд місця знахідок двох Пархомівських скарбів; б — місце знахідки Пархомівського Першого скарбу із залишками ямок скарбошукачів; в — місце знахідки Пархомівського Другого скарбу із залишками ямки скарбошукачів

близько 5 м на глибині 0,1—0,15 м було виявлено кілька залізних речей, що в загальних межах можна датувати I—II тис. н. е.: тесло-мотичку, вушко від відра / казана, зубило. Ці знахідки зберігаються в СОКМ.

1. Мотичка виготовлена із заліза, кована, зі втулкою овальної форми і широким, дещо асиметричним лезом. Втулка утворена загинанням країв пластини досередини. Лезо підтрикутної форми. Нижній край леза, можливо, — обламаний або сильно спрацьований. Мотичка сильно пошкоджена корозією. Загальна довжина — 11,0 см, максимальна ширина леза — 7,5, його довжина — 5,0, розміри втулки — 5,0 × 2,5 см

посудини раннього залізного (скіфського) часу (рис. 8).

Тоді ж, у 2018 р., далі по залісненому дну яру, в північно-східному напрямку в 40—50 м від місця знахідки другого комплексу, в радіусі

Рис. 5. Шурфування місця виявлення скарбів: а — шурф 1 (2018 р.); б — шурф 4 (2020 р.)

Рис. 6. Шурфування місця виявлення скарбів: а — шурф 2 (2018 р.); б — шурф 3 (2020 р.)

(рис. 9: 1; 10: 1). Інвентарний номер — КН-42075, А-3799.

Ця знахідка повністю аналогічна виробу зі складу скарбу (див. далі: П.8).

2. Зубило є металевим стрижнем, майже квадратним у перетині (1,1 × 1,0 см). У верхній ударній частині — затильник з овальною шапкою 2,0 × 1,6, у нижній робочій — загострений, ширина леза — 1,3. Загальна довжина — 18,0 см (рис. 9: 2; 10: 2). Інвентарний номер — КН-42077, А-3801.

Аналогічні вироби походять із Пастирського городища, пам'ятки VII—VIII ст. (Приходнюк 2005, с. 25, рис. 25: 1) та Кузєбаївського скарбу VII ст. (Останина, Канунникова, Степанов, Никитина 2011, с. 13—14, рис. 1: 14). Хоча, імовірно,

такі речі мають досить широкі хронологічні межі (див. напр.: Колода 2012, илл. 7: 8; Моця, Скороход 2020, рис. 73).

3. Вушко від відра чи казана. Це металева фігурна пластина, розширена в нижній частині та звужена доверху. У нижній частині фрагмента знаходяться дві заклепки, за допомогою яких вушко прикріплювали до ємності. Верхня частина фрагмента краплеподібної форми, з круглим отвором по центру, за який кріпили дужку. Загальна висота — 7,0 см, найбільша ширина — 6,5, діаметр отвору — 1,5 см (рис. 9: 3; 10: 3). Інвентарний номер — КН-42076, А-3800.

Рис. 7. Знахідки із шурфів: а — поясна бляшка із шурфу 1; б — фрагменти рурочок-пронизок та бісеру із шурфу 2

Рис. 8. Фрагменти кераміки з шурфу 2 2018 р.

Повних аналогій цьому виробу виявити поки не вдалося. Можливо, саме ця знахідка і могла б означити точну культурно-хронологічну приналежність трьох виробів.

У 2020 р. поруч із місцями знахідок закладено додаткові шурфи. Шурф 4 (зачистка) розташований в 1,8 м нижче по схилу від місцезнаходження першого скарбу 2013 р. (рис. 5: б), на місці зафіксованої у 2018 р. ямки скарбошукачів. У цьому шурфі виявлені фрагменти ліпного посуду раннього залізного часу (рис. 11).

Шурф 3 закладено на терасі з протилежного боку вологого русла, в 2,5 м на південний схід від місцезнаходження другого скарбу (2018 р.), де також зафіксована ямка скарбошукачів. У цьому шурфі, як і у шурфі 2018 р. (рис. 6: б), виявлено культурний шар до 0,3 м із фрагментами ліпного посуду скіфського часу. Наявність культурного шару свідчить про існування в цій місцевості ранішого поселення скіфського періоду (рис. 12).

Аналіз знахідок зі скарбу. Зупинимось детальніше на виробих із Другого скарбу. Загалом, умови концентрації знахідок дозволяють виділити дві групи. Так, за повідомленням автора знахідки, разом в одній ямці лежали шийна гривна, вістря списів, велика залізна пряжка (рис. 13; 14). Ці речі ми умовно зараховуємо до першої групи. Інші знахідки були виявлені тоді ж в радіусі до 2 м від місця концентрації першої групи (рис. 15; 16). Це ще дві залісні пряжки, два наконечника пояса, скроневі кільця, фрагменти браслетів, тесло-мотичка і серп. Їх ми зараховуємо до другої групи. Всі речі залягали на глибині 0,1—0,15 м від сучасної поверхні; знахідки, описані нижче, зберігаються в МВЦ «Тростянецький».

Опис і визначення знахідок. **Перша група. Деталі вбрання.**

І.1. Шийна гривна, виготовлена з округлого в перетині залізного кованого дроту. Кінці,

розімкнені, оформлені в петлі шляхом згинання дроту. Сильно пошкоджена корозією. Загальний діаметр $19,6 \times 19,5$ см, розміри петлеподібних кінців гривни $2,2 \times 1,9$ і $2,3 \times 1,4$, діаметр дроту 0,5—0,8 см, маса 128,46 г. Інвентарний номер — КН-2611, ІК-М-2745 (рис. 13: 1; 14: 1).

Такий тип гривен — один із найпоширеніших серед прикрас цієї категорії в епоху раннього середньовіччя у слов'ян. Хоча знахідка з Пархомівки єдина, що виготовлена із заліза. Можна виділити найближчі аналогії у вигляді виробів, чий кінці петель обрубані. До таких належать прикраси з Мартинівського (Корзухина 1996, табл. 14: 1; 15: 10), Суджа-Замостянського (Родинкова, Сапрыкина, Сычева 2018, рис. 3: 5, 6, 14), Трубчевського (Приходнюк, Падин, Тихонов 1996, рис. 9: 2) і Пожнянського¹ скарбів, із поселення пеньківської культури Звонецьке, балка Тягинка (Приходнюк 1998, с. 39, рис. 61: 13) та скарбу з городища колочинської культури Вежки (Колосовский 2016, рис. 2: 1; Обломский 2016, рис. 11: 6).

І.2. Залізна пряжка трапецієподібної форми зі збереженим язичком, кінчик якого загнутий. Сильно пошкоджена корозією. Розміри рамки: довжина — 4,8 см, ширша сторона — 3,7, вужча сторона — 2,9; розміри перетину рамки $0,5 \times 0,4$, довжина язичка 5,4, розміри перетину язичка $0,4 \times 0,4$ см, маса 18,42 г. Інвентарний номер — КН-2622, ІК-М-2756 (рис. 13: 2; 14: 2).

Пряжка належить до відділу VI (прямокутнорамкових) типу 1 варіанту 3 за В. Б. Ковалевською (Ковалевская 1979, с. 44) чи до типу пряжки «з горизонтальними прямокутними рамками (деякі з них мають ввігнуті краї з довгих сторін)» за А. М. Обломським (Обломский 2016, с. 44). Подібні вироби мають широкий хронологічний діапазон побутування. Аналогічні прикраси серед матеріалів третьої чверті I тис. н. е. представлені в житлі 3 поселення Будище (Приходнюк 1990а, с. 87—88, рис. 13: 4) та на поселенні Кривець 4 (Обломский 2012, рис. 1: 3).

Предмети озброєння. Вістря з Пархомівського Другого скарбу були виміряні за такими параметрами: довжина вістря, довжина пера,

1. Пожнянський скарб виявлено в 2018 р. поблизу с. Пожня (Великописарівський нині Охтирський р-н Сумської обл.). Комплекс зберігається в СОКМ (Л. Б.).

довжина пера до місця максимального розширення пера, максимальна ширина пера, діаметр втулки. В цих параметрах закладені функціональні особливості вістрів. Основними ознаками виступають особливості, що ґрунтуються на фізичних характеристиках артефакту, включаючи загальну форму, форму частин і вимірювані величини, так звані формо-ознаки (Sharer, Ashmore 1979, р. 563).

Співвідношення ознак виявляє певні закономірності та представлене у вигляді груп. Виділення груп як кластерів — це подання результатів спостережень точками певного геометричного простору, що власне є способом групування багатомірних об'єктів (Кузнецов, Трошина 2006, с. 103). Найвиразніші риси багатомірного аналізу під час класифікації об'єктів проявляються в кластеризації. В цьому дослідженні групування, визначення подібності та відмінності між об'єктами (каталог вістрів див.: Панікарський 2014) здійснено за допомогою ієрархічного кластерного аналізу з використанням методу міжгрупових зв'язків, в якості міри зв'язку — квадрат евклідової відстані (Панікарський 2015). Даний метод дозволяє розрахувати відстань між кластерами шляхом усереднення усіх відстаней від об'єкта одного кластера до об'єкта іншого.

І.3. Залізне коване вістря. Перо частково обламане у верхній частині та трохи — по краю втулки. Сторони мають вигнуту листоподібну форму. Плічка не виражені, сторони плавно переходять у втулку. Перетин пера — сплюснений трикутник, ледь виділена грань. Виріб пошкоджений корозією. Загальна довжина — 10,1 см, довжина пера — 4,0, довжина пера до місця максимального розширення пера — 3,1, ширина пера — 1,5, діаметр втулки — 1,9 см, маса — 34,23 г. Інвентарний номер — КН-2616, ІК-М-2750 (рис. 13: 3; 14: 3).

Найкоротші вістря, окрім цього екземпляра, виявлені в Колосківському скарбі — 13,0 та 13,5 см (Корзухина 1996,

с. 420, табл. 99: 5, 6). Діаметр втулки у цього вістря аналогічний до одного з Колосківських вістрів (1,8 см), а також наближений до діаметра невеликих вістрів із Зимнівського городища — 2 екз. (Ауліх 1972, табл. ІХ: 13, 14), могильника Княжий, поховання 1 — 2 екз. (Липкинг 1974, с. 140; Обломский 2016, рис. 27: 5, 6), і нещодав-

Рис. 9. Речі, виявлені в 2018 р. на дні яру (фото)

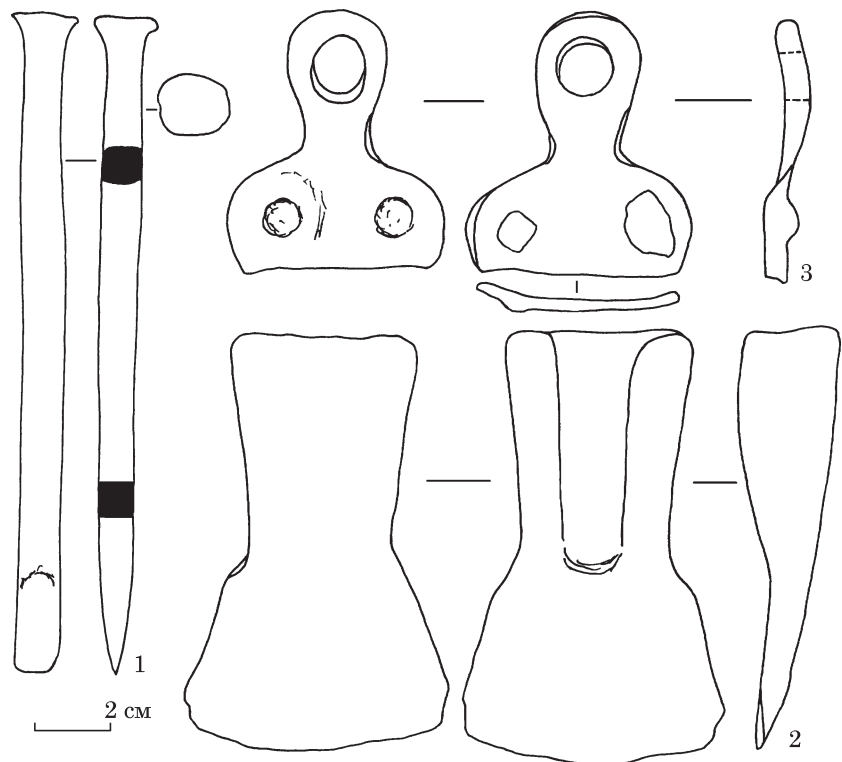

Рис. 10. Речі виявлені в 2018 р. на дні яру

Рис. 11. Фрагменти кераміки з шурфу 4 2020 р.

но випадково виявленого вістря з Більського городища — 1,9 см¹.

За результатами кластерного аналізу вістря І.3 опинилося в групі коротких виробів (дротики), та знаходиться окремо від решти подібних коротких вістрів. Очевидно, в першу чергу,

1. Вістря передав місцевий житель як випадкову знахідку. Наскільки вдалося з'ясувати місце знахідки — Східне укріплення Більського городища. Супутніх предметів не було. Вістря передане до Історико-культурного заповідника «Більськ» зі знайденими окремо серпами. Попереднє опрацювання провів м. н. с. заповідника А. О. Семененко. Висловлюємо вдячність за наданий матеріал про знахідку (А. П.).

через свої розміри (найменше за довжиною), проте, можливо, й тому, що його перо обламане, через що складно впевнено реконструювати довжину виробу.

І.4. Залізне коване вістря. Краї пера корозовані. Сторони прямі, плавно звужені доверху. Плічка слабо виражені, низькі, становлять близько 1/6 довжини пера. Перетин пера — витягнутий ромб, ледь виділена грань. Виріб пошкоджений корозією. Загальна довжина — 16,0 см, довжина пера — 9,2, довжина пера до місця максимального розширення пера — 8,1, ширина пера — 2,3, розмір втулки — 2,3 × 2,4 см, маса — 77,8 г. Інвентарний номер — КН-2615, ІК-М-2749 (рис. 13: 5; 14: 5).

Довжина вістря (16,0 см) ідентична довжині вістря з поселення Занки (Любичев 1994, с. 78—79, 228, табл. XLV: 3) та одного з вістрів із городища Хотамель (Кухаренко 1961, табл. 8: 14). Довжина пера цього вістря з Пархомівки близька до обох вістрів із Занків — 9,0 і 10,2 см (Дьяченко 1989, с. 40, 116, рис. 87: 6), а діаметр втулки аналогічний до хотамельських вістрів і з поселення Луг II — 2,4 см (Березовець 1963, с. 178, рис. 18: 3).

Вістря І.4, з-поміж інших пархомівських вістрів, має дещо витонченіший вигляд. Окрім того, воно має схожі пропорції з вістряма із городищ Битиця: збережена довжина вістря — 15,7 см, перо обламане, в перетині лінозоподібне, реконструйована довжина вістря — близько 16,8, довжина пера — 6,3, довжина пера до місця максимального розширення пера — 3,9, максимальна ширина пера — 1,8, діаметр втулки — 1,9 см (Сухобоков, Вознесенская, Приймак 1989; Сухобоков 1992, с. 26, рис. 5) та Нікадзі-

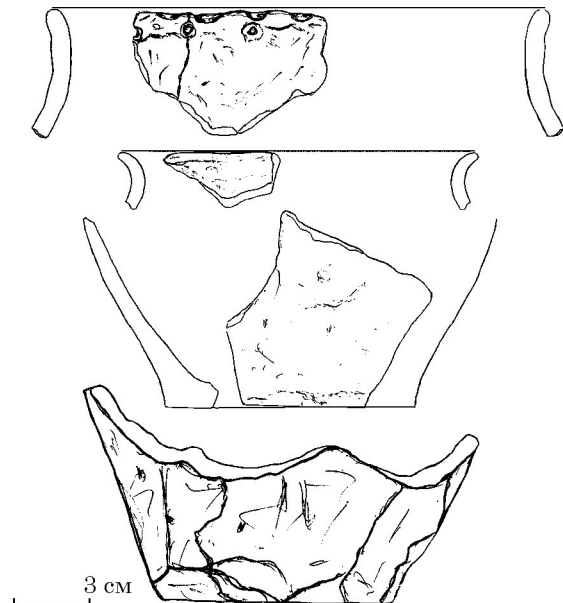

Рис. 12. Фрагменти кераміки з шурфу 3 2020 р.

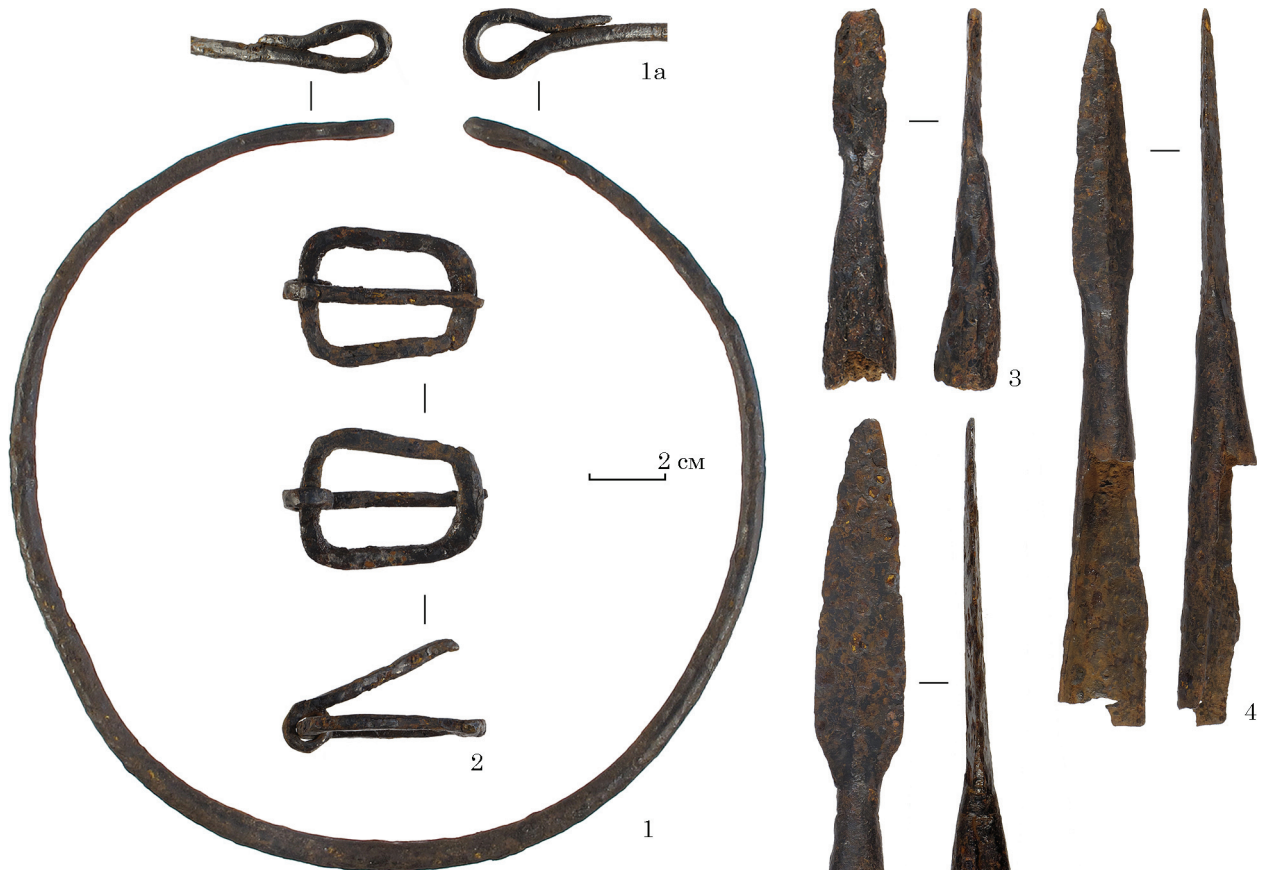

Рис. 13. Пархомівський Другий скарб. Перша група речей (фото)

мава ¹: довжина вістря — 14,6 см, перо обламане, в перетині — витягнутий ромб, грань виділена, реконструйована довжина вістря — близь-

1. Таке вістря з Нікадзімава А. О. Седін, а також А. М. Обломський, зараховують до типу V — з маленьким пером ромбоподібної форми (Седін 2012, с. 23; Обломський 2016). М. М. Казанський — до типу 5 — втулкові списи з довгою втулкою і коротким листоподібним пером (Казанський 2015, с. 47, 70, рис. 16: 14, 15). Серед усіх знахідок в ареалі колочинської культури виявлено 6 екз. такого типу (Обломський 2016, с. 41, 94, рис. 27). Цілком слушним видається припущення, що ці вироби належать до сулиць, адже мають невеликі розміри (довжина вістря), окрім, можливо, вістря з Демідовки: завдовжки 21,0 см (Обломський 2016, рис. 29: 10). Натомість цілком очевидно — форма пера згаданого вістря з Нікадзімава, подібного до пархомівського вістря І.4 за формою пера й пропорціями (співвідношення сторін і плічок, пера і втулки), має не ромбоподібну форму. Також до типу V безпідставно зараховані зовсім різні типи вістрів, відмінні за формою пера і за пропорціями (Обломський 2016, с. 94, рис. 27). Неточність в описі форми пера вістрів, ігнорування співвідношень конструктивних елементів часто призводять до помилкових висновків щодо приналежності того чи іншого виробу до певного типу. Іноді до одного типу потрапляють зовсім різні вироби. Подібні класифікації є описовими, але не допомагають у пошуку аналогій, а також мало придатні для вирішення питань стосовно функцій зброї, традицій виготовлення тощо (А. П.).

ко 15,6, довжина пера — 6,2, довжина пера до місця максимального розширення пера — 5,1, максимальна ширина пера — 1,9, діаметр втулки — 1,8 см (Седін 2012, с. 23, рис. на с. 16: 4).

За результатами кластерного аналізу вістря І.4 знаходиться також у групі коротких вістрів (дротики).

І.5. Залізне коване вістря. Краї пера корозовані. Сторони прями, плавно звужені доверху. Плічка слабо виражені, низькі, становлять близько 1/7 довжини пера. Перетин пера — витягнутий ромб, виділена грань. Втулка частково обламана. Виріб пошкоджений корозією. Загальна довжина — 19,1 см, довжина пера — 8,2, ширина пера — 1,8, довжина пера до місця максимального розширення пера — 7, діаметр втулки близько 2,4 см, маса — 72,39 г. Інвентарний номер — КН-2614, ІК-М-2748 (рис. 13: 4; 14: 4).

Довжина цього вістря (19,1 см) близька до довжини одного з вістрів із могильника Княжий, поховання 1 (Липкінг 1974, с. 140; Обломський 2016, рис. 27: 6) і вістря з могильника Лебязь'є І, поховання 103 (Липкінг 1974, с. 151; Обломський 2016, рис. 27: 4) — 19,5 та 19,4 см, відповідно. Довжина пера цього вістря (8,2 см) близька до аналогічного параметра вістря з поселення За-

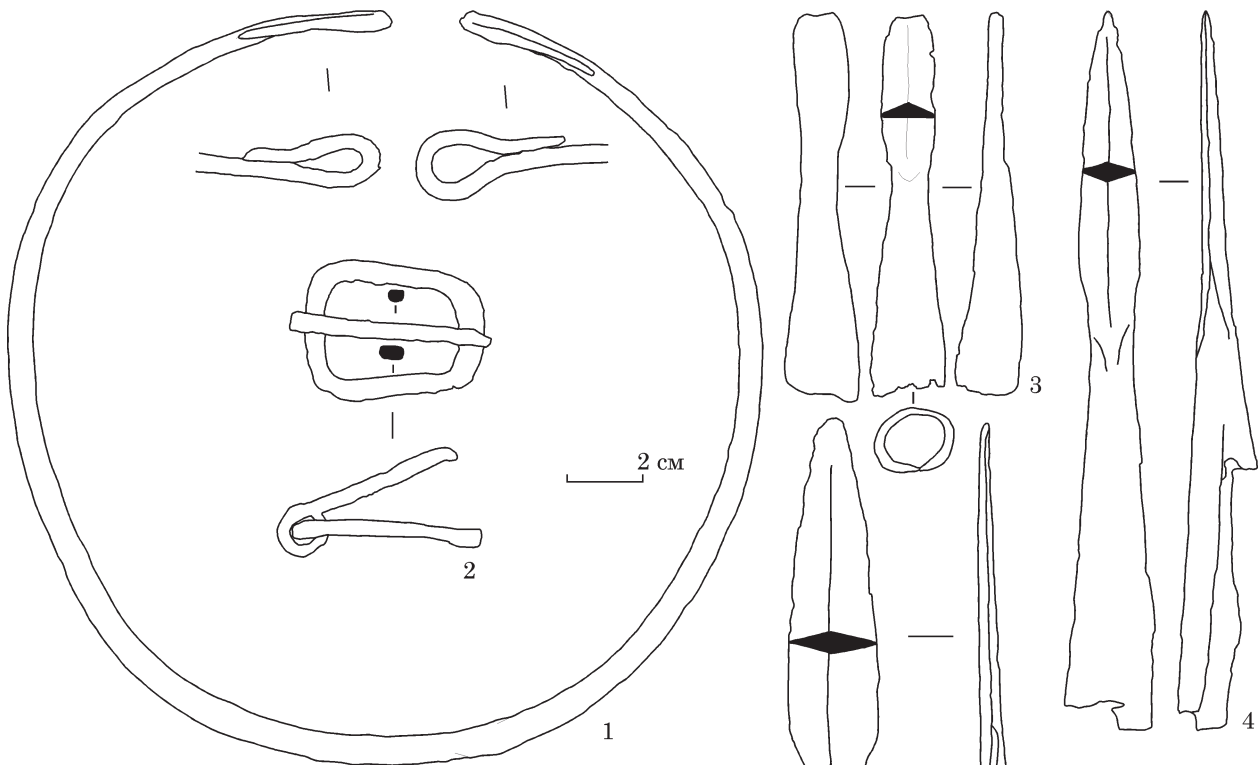

Рис. 14. Пархомівський Другий скарб. Перша група речей

нки, яма 569 (Дьяченко 1989, с. 40, 116, рис. 87: 6) і нещодавно виявленого вістря з Більського городища — 9,0 см.

Отже, найбільшу подібність знахідка I.5 має з вістрями з Більського городища і Занків (2 екз.). Розміри і пропорції цих вістрів максимально подібні, проте вістря із Занків не мають виражених плічок¹.

За результатами кластерного аналізу вістря 1.5 також знаходиться у групі коротких вістрів (дротики).

Друга група. Деталі вбрання.

II.1. Бронзове кільце невелике, кінці незаклені, трохи заходять один за один, один із них розклепаний у вигляді «змійної голівки». Діаметр кільця — 2,0 см, діаметр дроту — 0,2 см, маса — 1,0 г. Інвентарний номер — КН-2619, ІК-М-2775 (рис. 15: 1; 16: 1).

II.2. Бронзове кільце з кінцями у вигляді «змійних голівок». Кінці розклепані, мають характерні «ялинки». Виріб зігнутий, кінці заходять один за один. Діаметр кільця — 4,1 см, діаметр дроту — 0,3—0,4, ширина кінців — 0,9 і 0,5 см, маса — 9,83 г. Інвентарний номер — КН-2617, ІК-М-2751 (рис. 15: 2; 16: 2).

Невеликий діаметр перетину першого з описаних виробів не виключає його використання як скроневого кільця чи як ланки ланцюжка з кінцями у вигляді «змійних голівок».

1. Занківські вістря, а також лебязинське і княжинське, М. М. Казанський зарахував до типу 1 — втулкові списи з листоподібним пером і відносно довгою втулкою (Казанский 2015, с. 47, 52, рис. 4: 14—18) (А. П.).

Визначення функціонального призначення другої знахідки досить проблематичне. З одного боку, це браслет із кінцями у вигляді «змійних голівок» і належить до типу 1 за В. Є. Родінковою (Родінкова 2003, с. 67). Найповніший каталог таких виробів (34 знахідки з 13 пам'яток) зібрав один із авторів цієї статті (Володарець-Урбанович, Сидоренко 2021, с. 373, рис. 12). З іншого боку, враховуючи невеликі розміри і сильну зігнутість виробу, не слід виключати, що обидві знахідки можуть бути скроневи́ми кільцями або кільцями від ланцюжків, кінці яких оформлено у вигляді так званої «змійної голівки». Найповніший перелік подібних знахідок наведено у статті В. В. Ганощенко та Я. В. Володарця-Урбановича (19 знахідок із 10 пам'яток; Ганощенко, Володарець-Урбанович 2019).

II.3. Фрагмент бронзового браслету з потовщеним прямокутним кінцем. Перетин по центру стержня наближається до квадрата. Зберіглася близько 1/3 частина виробу. Зігнутий навпіл у давнину. Розміри — 4,7 × 3,1 см, розміри потовщеного кінця — 0,9 × 0,5, у перетині стержень — 0,5 × 0,6 см, маса — 27,27 г. Інвентарний номер — КН-2618, ІК-М-2752 (рис. 15: 3; 16: 3).

Знахідка належить до типу V, підтипу 3 (з потовщеними кінцями, що в перетині наближають-

ся до квадрата) за В. Є. Родінковою (Родінкова 2003, с. 69). Цей підтип максимально розглянуто в попередніх роботах одного з авторів (13 знахідок із 8 пам'яток; Ганощенко, Володарець-Урбанович 2019, с. 134, рис. 7; Володарець-Урбанович, Сидоренко 2021, с. 373, рис. 9: 6; 10: 6).

За прямим призначенням його явно вже не використовували. Можливо, його берегли як цінну сировину. Цікаво, що і в складі Правосолонцівського скарбу також містився браслет, непридатний для використання за прямим призначенням (Ганощенко, Володарець-Урбанович 2019, с. 136).

II.4. Залізна кована пряжка прямокутної форми з дещо увігнутими боковими гранями зі збереженням язичком. Один із кутів дещо асиметричний. Сильно пошкоджена корозією. Розміри рамки — $3,4 \times 2,4$ см, розміри перетину рамки в найширшій частині — $0,3 \times 0,4$, а в найменшій — $0,3 \times 0,3$, довжина язичка — 2,7, розміри його перетину — $0,3 \times 0,2$ см, маса — 6,66 г. Інвентарний номер — КН-2624, ІК-М-2758 (рис. 15: 4; 16: 4).

Належить до типу пряжок «з горизонтальними прямокутними рамками (деякі з них мають увігнуті краї з довгих сторін) за А. М. Обломським (Обломский 2016, с. 44). Серед слов'янських старожитностей найближча аналогія походить з городища колочинської культури Мощенка. Більш чи менш схожа знахідка походить із поселення пеньківської культури Полузир'я I у середній течії р. Ворскла (Казанский, Серода 2001, с. 22, рис. 4: 20). Як і знахідка I.2, такі речі іноді інтерпретують як «підружні», хоча не слід виключати їх використання і як деталі поясу.

II.5. Залізна кована пряжка овальної форми зі щитком овальної форми. Останній виготовлений окремо, до рамки приєднаний шляхом згинання пластини й пророблення отвору для протягання язичка. В щитку зроблено отвори у центральній і боковій частинах, де знаходилися заклепки. Частина щитка обламана, одна із заклепок не збереглась. У місці накладання язичка рамка заокруглена. Язичок виготовлений окремо. Сильно пошкоджена корозією. Загальна довжина — 5,2 см. Розміри рамки — $3,0 \times 2,3$, розміри перетину рамки — $0,5 \times 0,2$, довжина язичка — 2,6, розміри перетину язичка — $0,3 \times 0,3$, розміри щитка — $3,5 \times 1,7$ см, маса — 11,88 г. Інвентарний номер — КН-2623, ІК-М-2757 (рис. 15: 5; 16: 5).

Пряжка доволі специфічна, повних аналогій виявити не вдалося. За певними ознаками цей виріб належить до типу 8 «круглорамочні з витягнутим трапецієподібним щитком» за В. Б. Ковалевською (Ковалевская 1979, с. 16, табл. 1: 17). За інформацією дослідниці, такі вироби характерні для бахмутинської, азелинської та іменьківської культур.

Однак, за повідомленням Л. О. Вязова¹, вироби аналогічні пряжці з Пархомівського Другого

скарбу, в усіх цих культурах дещо інші. Пряжки згадані в каталозі В. Б. Ковалевської — бронзові, мають інший язичок, рамку калачеподібну, а щиток трапецієподібний з округленими кутами. Залізні овальні рамки на пряжках відомі, але вони інші.

Д. О. Сташенков вказує, що аналогічних пряжок із таким оформленням виступу на рамці в іменьківській культурі немає.

О. А. Красноперов вважає, що за зовнішніми ознаками пархомівська знахідка схожа до бахмутинських, але власне прикамські без «ложечки» для язичка. З «ложечкою» — бронзові гранчасті з фасетуванням і насічками — раніші. Щитки такої форми суттєво поширені на Камі та Волзі. Системного вивчення цих старожитностей не проведено, хоча проблему їхнього походження і хронології порушив А. К. Амброз понад 40 років тому (1980, с. 22). За спостереженнями О. А. Красноперова пряжка з Пархомівки може мати дату, ранішу за формування вбрання кола Мартинівки.

І. О. Гавритухін вважає, що ця пряжка з Пархомівки — збірна. Рамка — овальна трохи сплюснена — пізньоантичної традиції: вони бувають і з підгранкою, і з «ложечкою» для язичка. З варіаціями пряжки з нерухомим щитком проіснували до VII ст. — наприклад, багато з групи D за М. Шульце-Дьорлам (див.: Schulze-Dörrlam 2009, S. 146—228, 246—250). Язичок — дериват хоботоподібних. У низці регіонів вони «доживають» до епохи «геральдики» — друга третина VI — середина / третя чверть VII ст. (див.: Гавритухин 1996а), а в Прикам'ї одиничні екземпляри присутні в епоху «агафонівських» поясів — остання третина VII — до середини VIII ст. (див.: Амброз 1973, с. 294; 1980; Гавритухин 1996с; Гавритухин, Иванов 1999). Не виключає дослідник таку ситуацію й для інших «не південних» культур, включно зі слов'янськими. Обойма — рідкісного типу, але така форма (напівовал) не типова для литих щитків. Швидше за все, як і язичок, це продукт локальної творчості, що може пояснювати і видовжені пропорції (на литих щитках вони, як правило, пізні). Точні аналогії пряжці з Пархомівського скарбу в такому поєднанні І. О. Гавритухіну невідомі.

Пошук точних аналогій цій знахідці ще попереду.

II.6. Бронзовий литий поясний наконечник із бічними виступами, декорований проріззю у вигляді «замкової щілини» і п'ятьма маленькими круглими отворами над нею у двох вертикальних рядах. У верхній частині виробу є врізна лінія. На зворотному увігнутому боці розташовано два шпеники — у верхній та нижній частинах виробу. Нижній — сильно загнутий. Довжина наконечника — 4,8 см, ширина — 1,4, товщина — 0,3, товщина зі шпеником — 0,5 см, маса — 5,0 г. Інвентарний номер — КН-2620, ІК-М-2754 (рис. 15: 6; 16: 6).

II.7. Бронзовий литий поясний наконечник із бічними виступами, декорований проріззю у

1. Тут і далі, думка висловлена під час письмового обговорення влітку 2021 р. (Я. В.-У.).

Рис. 15. Пархомівський Другий скарб. Друга група речей (фото)

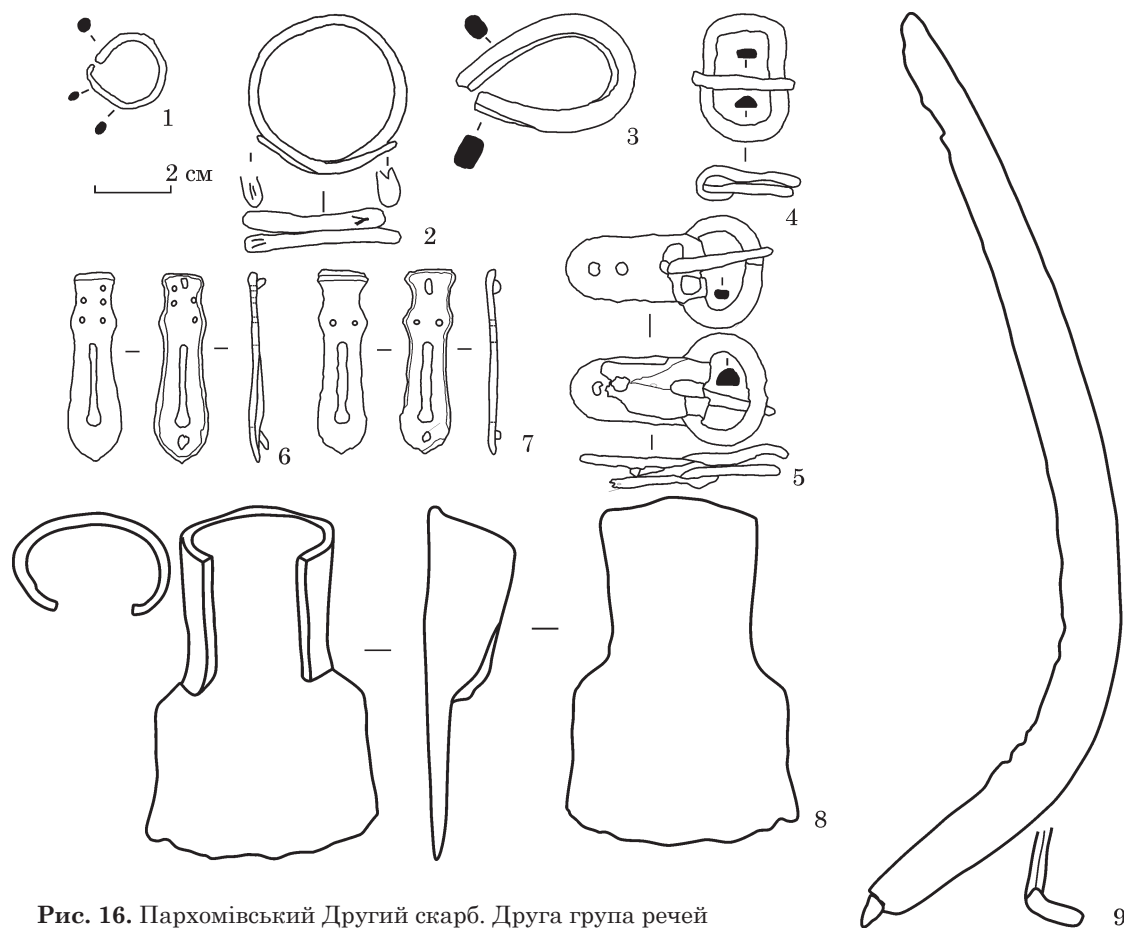

Рис. 16. Пархомівський Другий скарб. Друга група речей

вигляді «замкової щілини» і двома маленькими круглими отворами над нею в ряд. У верхній частині є врізна лінія вздовж краю. Зі зворотного увігнутого боку розташовано два шпеники — у верхній та нижній частинах виробу. Верхній — сильно загнутий. Краї наконечника трохи обламани. Його довжина — 4,8 см, ширина — 1,3, товщина — 0,2, товщина зі шпеником — 0,5 см, маса — 4,0 г. Інвентарний номер — КН-2621, ІК-М-2755 (рис. 15: 7; 16: 7).

Обидві знахідки однотипні. Вироби належать до наконечників з боковими фігурними виступами за І. О. Гавритухіним (Гавритухин 1996b, с. 32), до відділу 15, підтипу 1, типу 1 за В. Б. Ковалевською (Ковалевская 2000, с. 126) або до типу (D) І-3 варіанту 2 за А. В. Скибою (Скиба 2016, с. 36, рис. 51: 3—6)¹. Серед слов'янських старожитностей аналогії походять з Майорки (Приходнюк 1998, рис. 18: 3), Ігрени — о. Підкова (Приходнюк 1998, рис. 72: 3, 4), Кагамлика і Градизька (Левченко 2001, рис. 1: 3, 9).

Речі ремісничо-побутового характеру.

П.8. Тесло-мотичка² виготовлена із заліза, кована, зі втулкою овальної форми і широким, дещо асиметричним лезом. Втулка утворена згинанням країв пластини досередини. Лезо підтрикутної форми. Нижній край леза, можливо, обламаний або сильно спрацьований. Тесло-мотичка сильно пошкоджена корозією. Довжина — 9,4 см, ширина леза — 6,0, довжина леза — 4,5, розміри втулки — 4,0 × 2,3 см, маса — 133,85 г. Інвентарний номер — КН-2613, ІК-М-2747 (рис. 15: 8; 16: 8).

Перші знахідки подібних виробів походять з черняхівських поселень на території Правобережної України, де їх відомо усього три; їх форми й пропорції відрізняються одна від одної. На слов'янських пам'ятках третьої чверті I тис. н. е. відомо також три знахідки, що походять лише з поселень пенівської культури Лівобережжя Дніпра, ближче до межі Лісостепу і Степу — Тимченки (Приходнюк 1998, рис. 60: 3), Богате (Любичев 1997, с. 41, рис. 3; Приходнюк 1998, рис. 60: 5) і Чернеччина, уроч. Тягинська Забора (Приходнюк 1990b, с. 238).

Присутні такі вироби і на Пастирському городищі, пам'ятці VII—VIII ст. Усього виявлено п'ять цілих виробів і два фрагменти. Вони всі одноманітні (Приходнюк 2005, с. 22; Горбаненко, Журавльов, Пашкевич 2008, с. 41—44).

Також мотички відомі серед кочівницьких старожитностей VII—VIII ст. Тут слід згадати

знахідки з Глодосів кінця VII — початку VIII ст. (Сміленко 1965, с. 39, рис. 19: 8) і стійбища Полузір'я II (Kazanski, Sodini 1987, рис. 14: 1; Казанский 2019, рис. 8).

По-справжньому поширеними мотички стали лише в останній чверті I тис. н. е. — на волинцевсько-роменських, райковецьких, а також салтівських пам'ятках (див.: Горбаненко, Пашкевич 2010, с. 127—129; Готун, Горбаненко 2016, с. 107—109; Колода, Горбаненко 2018, с. 73—75). Не виключено, що знахідки мотичок на пенівських поселеннях можуть бути пов'язані з впливом ранніх хозар.

Втульчасті мотички зазвичай були зроблені з цілого прямокутного шматка заліза й аналогічні за формою: вони мають овальну в перетині втулку і підтрикутну форму леза. Втулку утворювали згинанням кінців всередину. За допомогою втулки наконечники прикріплювали до перпендикулярно відігнутого від руків'я сука. На підтвердження існування саме такої форми кріплення можна навести матеріали з Дмитрівського могильника, в катакомбах якого було знайдено мотички з фрагментарно вцілілими руків'ями (Плетнева 1989, рис. 46). Варіантів використання таких мотик кілька: 1) видовбування ям (Плетнева 1989, с. 91—93); 2) обробіток невеликих ділянок під город (Михеев 1985, с. 38; Магомедов 1987, с. 63); 3) очищення знарядь для первинного обробітку ґрунту від наліпної землі (Михеев 1985, с. 38—39); 4) невеликі екземпляри могли бути поліфункціональними і їх могли використовувати, зокрема, і як долота для роботи з деревиною.

П.9. Залізний кований серп зі слабо вигнутим лезом і стовпчиком, що відігнутий вертикально від площини леза. Краї обламани, сильно пошкоджені корозією. Загальна довжина виробу — 24,0 см, довжина дуги леза — 27,6, його ширина — 1,6, висота — 6,2 см, маса — 42,74 г. Інвентарний номер — КН-2612, ІК-М-2746 (рис. 15: 9; 16: 9).

Серпи з подібним типом кріплення відомі з часів зарубинецької культури (а також і в поєншти-лукашівських матеріалах). Їх знаходять і на пам'ятках наступних черняхівської й київської культур. У третій чверті I тис. н. е. вони також продовжували існувати і знайдені на пам'ятках пенівської й колочинської культур. На волинцевсько-роменських і райковецьких пам'ятках такі знахідки практично відсутні, а винятки походять з поселень, де також були зафіксовані раніші археологічні шари. Взагалі, у слов'ян останньої чверті I тис. н. е. серпи з черешковим типом кріплення фактично витіснили інші варіанти («каталог» і посилання на джерела див.: Горбаненко, Пашкевич 2010, с. 204—214; Горбаненко 2016). Тим часом, принаймні на лісостепових пам'ятках салтівської культури серпи зі стовпчиковим типом кріплення руків'я становлять майже чверть від усіх подібних знарядь, посідаючи друге місце після черешкових (див.: Колода, Горбаненко 2018, с. 80—83). У ви-

1. Оскільки прикраси «геральдичного» кола поширені від Подунав'я до Приуралля, в цій роботі приведені аналогії, перш за все, серед слов'янських старожитностей. Складання повного каталогу аналогій виходить за рамки цього дослідження (Я. В.-У.).

2. Такі вироби називають по-різному: тесла чи мотички. Враховуючи, що важко однозначно визначити функціональну приналежність їх як для землеробства (Горбаненко Пашкевич 2010, с. 127—129) чи деревообробки (Пуголовок 2016, с. 159), ми використовуємо подвійну назву (С. Г.).

падку із салтівськими матеріалами вважаємо, що ці серпи не стали продовженням місцевої традиції, а були привнесені носіями салтівської культури.

На таких серпах масивні стовпчики відігнуті на 90° від площини леза. Для кріплення руків'я на стовпчику, імовірно, спочатку треба було зробити заглибину. Руків'я необхідно було додатково зафіксувати на знарядді. З цією метою могли використовувати будь-який еластичний матеріал, що ущільнював прилягання. Не виключаємо й використання жорсткого типу кріплення — залізного кільця для обтискання руків'я, як, наприклад, у деяких черняхівських екземплярів (Щербань, Пуголовок, Горбаненко 2015).

Таким чином, виявлений серп може належати «місцевій традиції» від праслов'янської зарубинецької до слов'янської пеньківської культури. Він також може мати салтівське походження. Відповідно, його датування від III ст. до н. е. до середини X ст. н. е.

Висновкові положення щодо скарбу. Пархомівський Другий комплекс належить до скарбів першої хронологічної групи за О. О. Щегловою чи кола Мартинівки. Формування самого вбрання припадає на період другої половини або кінця VI ст. (Гавритухин, Обломский 1996, с. 146), а «заховання» цих комплексів відбулося в середині — третій чверті VII ст. (Родинкова 2012, с. 153, 157—158; Казанский 2014, с. 53—55; Обломский, Родинкова 2014).

Шийна гривна (I.1), браслети чи кільця (II.1—II.3) знаходять аналогії серед слов'янських старожитностей третьої чверті I тис. н. е. Аналогії поясним наконечникам (II.6 і II.7) представлені на пам'ятках пеньківської культури і належать до прикрас кола геральдики. Залізні пряжки (I.1, II.4 і II.5) мають досить широку хронологію, відомі й у період раннього середньовіччя.

Важко визначити, чи належать знахідки особистих прикрас до вбрання однієї людини чи ні. Велика пряжка (I.2) могла бути і деталлю вбрання, і елементом збройного набору. Дві маленькі пряжки (II.4 і II.5) могли бути деталями поясного набору. Подібні деталі іноді трапляються у похованнях кочовиків — одна пряжка могла бути від ремня, до якого підвішували меч, інша ж могла бути суто для одягу, наприклад, як у Сивашівці, курган 2, поховання 2 (Комар, Кубышев, Орлов 2006, с. 315, 316), Бугундирі V, поховання 5 (Чхайдзе 2020, с. 268) і Матюхіному Бугрі, поховання 12 (Ишаев, Смоляк 2017, рис. 3).

Не виключено, що дві різні маленькі пряжки (II.4 і II.5) та поясні наконечники (II.6 і II.7) могли бути деталями взуття. Хоча зазвичай, в похованнях кочовиків (Комар 2010) та кримських могильників (Хайредінова 2003) такі пряжки однотипні. Також є припущення, що слов'яни не використовували металеві оздобы як деталі взуття (Комар 2006). Тож подібне використання цих знахідок залишається вкрай гіпотетичним.

Комплекс включає в себе зброю (вістря — I.3—I.5) та побутовий інвентар (тесло-мотичку — II.8 і серп — II.9). Якщо зброя дуже зрідка трапляється в скарбах такого роду (Казанский 2015, с. 81—82; Володарець-Урбанович 2018, с. 114), то сільськогосподарський інвентар представлений вперше, хоча відомий скарб сільськогосподарських речей з городища Колочин I (Обломский 2016, с. 24, рис. 12: 1—4). Однак, можна припустити, що тесло-мотичку використовували як деревообробний інструмент. За цих обставин слід згадати скарб із поселення Великі Будки, в складі якого виявлено деревообробні інструменти — залізний різець із широким овальним лезом і залізне тесло з вертикальними «лапками» для кріплення руків'я (Горюнова 1992, с. 127; Обломский 2016).

За результатами кластерного аналізу з використанням методу міжгрупових зв'язків, знахідки вістер з Пархомівського Другого скарбу можна вважати найімовірніше (з огляду на параметри), короткими вістрями, призначеними чи, принаймні, зручними для метання (дротики). В групі подібних опинилися вістря з пам'яток, розташованих в регіоні верхів'їв Псла, Ворскли, Сіверського Донця. Найближчі пам'ятки, на яких виявлені подібні знахідки — Більське, Битиця, Занки. Це може свідчити про певні локальні особливості форм та пропорцій вістер. За певними, менш важливими, ознаками простежена подібність до знахідок з Княжого, Лебязого I, Колосково. Географічно найбільш віддалене вістря подібне до знахідки I.5 трапилося на городищі Нікадзімава. Щодо культурно-хронологічної приналежності пархомівських вістер, то можна констатувати, що подібні вироби трапилися на пам'ятках, де зафіксовано матеріали пеньківської, колочинської, волинцевської культур. Не з'ясованим лишається питання стосовно бойової чи мисливської функції дротиків, які були оснащені подібними вістрями. Тому не виключаємо, що ця зброя використовувалися і в бою, і на полюванні. Також, зауважимо, що під час опису слов'янського воїна візантійські джерела неодноразово вказують на їх озброєність двома чи трьома списами або дротиками.

Чітко визначити культурну приналежність скарбу — пеньківської чи колочинської — важко, адже в цьому мікрорегіоні не проведено археологічних розкопок на ранньосередньовічних слов'янських пам'ятках. Південніше, в середній течії р. Ворскла, відомі пеньківські пам'ятки (Приходнюк 1998, рис. 2). Північніше, але у верхній течії Псла, відомі колочинські пам'ятки (Обломский 2016, рис. 1). Точніше культурне визначення ситуації в цьому мікрорегіоні — справа наступних археологічних досліджень.

Пархомівський Другий скарб виявлений, судячи з усього, поза межами археологічних пам'яток третьої чверті I тис. н. е. У схожих топографічних умовах виявлено Хитцівський скарб (Володарець-Урбанович, Сидоренко 2016, с. 121). Також не на пам'ятках і в схожих умовах

виявлено Полтавський 2014 р. (Супруненко, Володарець-Урбанович, Пуголюк 2016) і Острогозький (Березуцький, Золотарев, Куцев 2017) скарби. Тож не виключено, що і в цьому випадку як інтерпретацію його «заховання» можна використати повідомлення, вміщене до «Стратегікону»: «все цінне зі своїх речей вони закопують у тайниках, не тримають відкрито нічого зайвого» (Maugis., XI, 4 (8)). Що підтверджує «побутову» версію «заховання» скарбів, висловлену одним з авторів цієї статті (Дерев'янку, Володарець-Урбанович 2017, с. 46).

Подяки. Висловлюємо щирі вдячності співробітникам МВЦ «Тростянецький» Ю. В. Іващук та Я. Г. Козакевич за участь у польових дослідженнях, А. О. Семененку за надану інформацію про знахідку вістря з Більського городища, В. С. Аксьонову, Л. О. Вязову, І. О. Гавритухину, В. В. Колоді, О. В. Комару, О. А. Красноперову, Ю. О. Пуголюку, В. Є. Родінковій, А. В. Скибі та О. О. Щеглової за надані консультації й уваження.

ЛІТЕРАТУРА

- Амброз, А. К. 1973. (Рец. на:) I. Erdélyi, E. Ojtozi, W. Gening. Das Gräberfeld von Nevolino. Akadémiaei Kiadó. Budapest, 1969, 93 стр., 26 рис. в тексте, 101 табл., 1 карта, 2 плана. *Советская археология*, 2, с. 288-298.
- Амброз, А. К. 1980. Бирский могильник и проблемы хронологии Приуралья в IV—VII вв. В: Плетнева, С. А. (ред.). *Средневековые древности евразийских степей*. Москва: Наука, с. 3-56.
- Ауліх, В. В. 1972. *Зимнівське городище — слов'янська пам'ятка VI—VII ст. н. е. в Західній Волині*. Київ: Наукова думка.
- Білінська, Л., Володарець-Урбанович, Я. 2020. Ранньосередньовічні скарби Сумщини: нові надходження та програма дослідження. В: Терентьев, В. С. (ред.). *Крезнавчий збірник: статті й повідомлення*. Суми: Університетська книга, с. 8-17.
- Березовец, Д. Т. 1963. Поселение улчей на р. Тясмине. *Материалы по археологии СССР*, 108, с. 145-208.
- Березуцький, В. Д., Золотарев, П. М., Куцев, Е. А. 2017. Острогожский клад (последняя треть — конец VII в. н. э.). *Российская археология*, 1, с. 131-140.
- Володарець-Урбанович, Я. В. 2018. Речі побутово-ремісничого характеру в складі слов'янських скарбів кола Мартинівки. *In Slavonia terra*, 2, с. 113-138.
- Володарець-Урбанович, Я. В., Сидоренко, О. В. 2016. Про обстеження місця знахідки Хитцівського («Лубенського») скарбу. В: Супруненко, О. Б. (ред.). *Старожитності Посулля*. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК, с. 119-132.
- Володарець-Урбанович, Я. В., Сидоренко, О. В. 2021. Слов'янські прикраси раннього середньовіччя із полтавського Посулля: нові знахідки. *Археологія і давня історія України*, 1 (38), с. 362-382.
- Гавритухин, И. О. 1996а. Датировка днепровских кладов первой группы методом синхронизации с древностями других территорий. В: Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. *Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст*. Раннеславянский мир, 3. Москва: ИА РАН, с. 58-95.
- Гавритухин, И. О. 1996б. Детали ременной гарнитуры. В: Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. *Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст*. Раннеславянский мир, 3. Москва: ИА РАН, с. 22-36.
- Гавритухин, И. О. 1996с. К изучению ременных гарнитур Поволжья VI—VII вв. В: Сташенок, Д. А. (ред.). *Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э.* Самара: Самарский областной краеведческий музей, с. 115-133.
- Гавритухин, И. О., Иванов, А. Г. 1999. Погребение 552 Варнинского могильника и некоторые вопросы изучения раннесредневековых культур Поволжья. В: Иванов, А. Г. (ред.). *Пермский мир в раннем средневековье*. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы УрО РАН, с. 99-159.
- Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. 1996. Днепровское Левобережье на заре средневековья: динамика историко-культурных процессов иклады. В: Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. *Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст*. Раннеславянский мир, 3. Москва: ИА РАН, с. 140-148.
- Ганошенко, В. В., Володарець-Урбанович, Я. В. 2019. Скарб кола Мартинівки з Правих Солонців Херсонської області. *Археологія і давня історія України*, 3 (32), с. 126-150.
- Горбаненко, С. А. 2016. Сельское хозяйство колочинской культуры. В: Обломский, А. М., Исланова, И. В. (ред.). *Раннесредневековые древности лесной зоны Восточной Европы (V—VII вв.)*. Раннеславянский мир, 17. Москва: ИА РАН, с. 114-135.
- Горбаненко, С. А., Журавльов, О. П., Пашкевич, Г. О. 2008. *Сільське господарство жителів Пастирської городища*. Київ: Академперіодика.
- Горбаненко, С. А., Пашкевич, Г. О. 2010. *Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. — I тис. н. е.)*. Київ: Академперіодика.
- Горюнова, В. М. 1992. Новый клад антского времени из Среднего Поднепровья. *Археологические вести*, 1, с. 126-140.
- Готун, І. А., Горбаненко, С. А. 2016. Комплекс землеробських знарядь з околиць Боярки. *Археологія*, 1, с. 104-117.
- Дерев'янку, О. М., Володарець-Урбанович, Я. В. 2017. Заховання скарбів східноєвропейських виїмчастих емалей та типу «Мартинівки»: паралелі. В: Скиба, А. В., Горбаненко, С. А. (ред.). *Європейська археологія I тис. н. е.: збірник наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко*. Київ: ІА НАН України, с. 33-48.
- Дьяченко, А. Г. 1989. *Отчет о раскопках славяно-русской археологической экспедиции Белгородского пединститута в 1989 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1989/254.
- Ишаев, В. И., Смоляк, А. Р. 2017. Раннесредневековый панцирь из могильника Матюхин Бугор (Ростовская область). *Российская археология*, 4, с. 160-174.
- Казанский, М. М. 2014. Археологическая ситуация в Среднем Поднепровье в VII в. В: Обломский, А. М. (ред.). *Проблемы взаимодействия населения Восточной Европы в эпоху Великого переселения народов*. Раннеславянский мир, 15. Москва: ИА РАН, с. 138-177.
- Казанский, М. М. 2015. Вооружение и конское снаряжение славян V—VII вв. *Stratum plus*, 4, с. 43-95.
- Казанский, М. М. 2019. О «кочевнических юртах» на памятниках оседлого населения лесостепи (V—VIII вв.). В: Ткачук, М. Е., Атанасова, Г. Г. (ред.). В

поисках сущности. Сборник статей в честь 60-летия Н. Д. Руссева. Кишинев: Stratum plus, с. 73-86.

Казанский, М. М., Середа, Д. В. 2001. Поселение пеньковской культуры Полузерье I на Полтавщине. *Археологічний літопис Лівобережної України*, 1, с. 19-25.

Ковалевская, В. Б. 1979. Поясные наборы Евразии IV—IX вв. *Пряжки*. Свод археологических источников, Е1-02. Москва: Наука.

Ковалевская, В. Б. 2000. Компьютерная обработка массового археологического материала из раннесредневековых памятников Евразии. Пущино: ОНТИ ПНЦ РАН.

Колода, В. В. 2012. Еще одна группа салтовских артефактов из Сухой Гомольши. *Салтово-маяцька археологічна культура*, 2: Проблеми та дослідження, с. 30-36.

Колода, В. В., Горбаненко, С. А. 2018. *Сільське господарство населення Хозарського каганату в лісостеповій зоні*. Київ: Академперіодика. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.347.170>.

Колосовский, Ю. В. 2016. Археологическое исследование городища и селища около деревни Вежки Дубровенского района Витебской области в 1994—1998 гг. В: Левко, О. Н., Белявец, В. Г. (ред.). *Славяне на території Беларусі в догосударственный период: к 90-летию со дня рождения Леоніда Давидовича Поболя*. В 2 кн., кн. 2. Минск: Беларуская навука, с. 5-13.

Комар, А. В. 2006. К вопросу о типе обуви и её металлических деталях у славян VII в. В: Пескова, А. А., Щеглова, О. А. (ред.). *Славяно-русское ювелирное дело и его истоки*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 25-27.

Комар, А. В. 2010. Детали обуви восточноевропейских кочевников VI—VII вв. В: Пескова, А. А., Щеглова, О. А., Мусин, А. Е. (ред.). *Славяно-русское ювелирное дело и его истоки. Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Гали Фёдоровны Корзухиной (Санкт-Петербург, 10—16 апреля 2006 г.)*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 94-115.

Комар, А. В., Кубышев, А. И., Орлов, Р. С. 2006. Погребения кочевников VI—VII вв. из Северо-Западного Приазовья. *Степи Европы в эпоху средневековья*, 5, с. 245-374.

Корзухина, Г. Ф. 1996. Клады и случайные находки вещей круга «древностей антов» в Среднем Поднепровье. Каталог памятников. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, V, с. 352-435, 586-705.

Кузнецов, Д. Ю., Трошина, Т. Л. 2006. Кластерный анализ и его применение. *Ярославский педагогический вестник*, 4, с. 103-107.

Кухаренко, Ю. В. 1961. *Средневековые памятники Полесья*. Свод археологических источников, Е1-57. Москва: Наука.

Левченко, Д. І. 2001. Знахідки VI—VII ст. з околиць Градицька в зібранні Полтавського краєзнавчого музею. *Археологічний літопис Лівобережної України*, 1, с. 26-28.

Липкинг, Ю. А. 1974. Могильники третьей четверти I тыс. н. э. в Курском Посемье. В: Третяков, П. Н. (ред.). *Раннесредневековые восточнославянские древности*. Ленинград: Наука, с. 136-152.

Любичев, М. В. 1994. *Пеньківська культура Дніпро-Донецького межиріччя*. Дисертація к. і. н. ХДУ.

Любичев, М. В. 1997. Земледелие славян Днепр-Донецкого междуречья в третьей четверти I тыс. н. э. *Вісник Харківського державного університету*, 396: Історія, 29, с. 37-45.

Магомедов, Б. В. 1987. *Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.

Михеев, В. К. 1985. *Подонье в составе хазарского каганата*. Харьков: Вища школа.

Моця, О., Скороход, С. 2020. *Протоміста Подесення в процесі одержавлення регіону*. І: Шестовицький археологічний комплекс. Київ: ІА НАН України.

Обломский, А. М. 2012. Материалы VI—VII вв. в лесостепном Подонье (некоторые итоги раскопок поселения Кривец 4). *Старожитності Лівобережжя Подніпров'я 2012*, с. 51-59.

Обломский, А. М. 2016. Колочинская культура. В: Обломский, А. М., Исланова, И. В. (ред.). *Раннесредневековые древности лесной зоны Восточной Европы (V—VII вв.)*. Раннеславянский мир, 17. Москва: ИА РАН, с. 10-113.

Обломский, А. М., Родинкова, В. Е. 2014. Этнокультурный перелом в Поднепровье в VII в. н. э. Хронология событий. *Краткие сообщения Института археологии*, 235, с. 381-404.

Останина, Т. И., Канунникова, О. М., Степанов, В. П., Никитина, А. Б. 2011. *Кузбаевский клад ювелира VII в. как исторический источник*. Ижевск: Удмуртия.

Панікарський, А. В. 2014. Списи і дротики слов'ян раннього середньовіччя з пам'яток півдня Східної Європи. В: Івакін, Г. Ю. (ред.). *Від венеців до Русі. Збірка наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Дениса Никодимовича Козака з нагоди його 70-ліття*. Київ; Харків: ІА НАН України, с. 253-266.

Панікарський, А. В. 2015. Списи та дротики ранніх слов'ян: функціональна класифікація. *Археологія*, 1, с. 39-50.

Плетнева, С. А. 1989. *На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс*. Москва: Наука.

Приходнюк, О. М. 1990а. Новые данные о пеньковской культуре. В: Плетнева, С. А., Русанова, И. П. (ред.). *Раннеславянский мир. Материалы и исследования*. Раннеславянский мир, 1. Москва: ИА РАН, с. 75-108.

Приходнюк, О. М. 1990б. Производственный и бытовой инвентарь, предметы убора, оружие. В: Баран, В. Д. (ред.). *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период*. Киев: Наукова думка, с. 238-246.

Приходнюк, О. М. 1998. *Пеньковская культура: культурно-хронологический аспект исследования*. Воронеж: ВГУ.

Приходнюк, О. М. 2005. *Пастирське городище*. Київ; Чернівці: Зелена Буковина.

Приходнюк, О. М., Падин, В. А., Тихонов, Н. Г. 1996. Трубчевский клад антского времени. В: Приходнюк, О. М. (ред.). *Материалы I тыс. н. э. по археологии и истории Украины и Венгрии*. Киев: Наукова думка, с. 79-102.

Пуголовок, Ю. 2016а. *Будівельна справа літописних сіверян*. Опішніне: Українське Народознавство.

Родинкова, В. Е. 2003. *Культурные связи населения Среднего Поднепровья в VII в. (по материалам женского убора)*. Диссертация к. и. н. ИА РАН.

Родинкова, В. Е. 2011. Женский костюм днепровских племен в эпоху Великого переселения народов: современное состояние исследований. В: Родинкова, В. Е. (ред.). *Новые исследования по археологии стран СНГ и Балтии. Материалы Школы молодых археологов. Кириллов, 3—12 сентября 2011 г.* Москва: ИА РАН, с. 239-265.

Родинкова, В. Е. 2012. Новая находка византийского серебряного сосуда с клеймом в Восточной Европе. *Российская археология*, 4, с. 151-158.

Родинкова, В. Е., Сапрыкина, И. А., Сычева, С. А. 2018. Клад из Суджи-Замостья и проблема социокультурной интерпретации днепровских раннесредневековых кладов I группы. *Российская археология*, 1, с. 130-147.

Седин, А. А. 2012. *Предметы вооружения, снаряжения всадника и верхового коня из городища Никодимово*. Могилев.

Скиба, А. В. 2016. *Поясні набори геральдичного стилю у слов'ян*. Київ: ІА НАН України.

Сміленко, А. Т. 1965. *Глодоські скарби*. Київ: Наукова думка, 1965.

Супруненко, О. Б., Володарець-Урбанович, Я. В., Пуголовок, Ю. О. 2016. Комплекс кола «Мартинівки» з Полтави (Полтавський скарб 2014 р.). *In Sclavenia terra*, 1, с. 91-131.

Сухобоков, О. В., Вознесенская, Г. А., Приймак, В. В. 1989. Клад орудий труда и украшений из Битицкого городища. В: Толочко, П. П. (ред.). *Древние славяне и Киевская Русь*. Киев: Наукова думка, с. 92-105.

Сухобоков, О. В. 1992. *Дніпровське Лісостепове Лівобережжя у VIII—XIII ст. (за матеріалами археологічних досліджень 1968—1989 рр.)*. Київ: Наукова думка.

Хайрединова, Э. А. 2003. Обувные наборы V—VII вв. из Юго-Западного Крыма. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, X, с. 125-160.

Чахидзе, В. Н. 2020. Кочевническое погребение первой половины VII в. из степного Закубанья. В: Обломский, А. М. (ред.). *История вещей — история и вещи*. Раннеславянский мир, 20. Москва: ИА РАН, с. 267-271.

Щербань, А. Л., Пуголовок, Ю. О., Горбаненко, С. А. 2015. Скарб виробів для збирання врожаю на Полтавщині. *Археологічні дослідження Більського городища 2014*, с. 138-148.

Kazanski, M., Sodini, J.-P. 1987. Byzance et l'art «nomade»: remarques a propos de l'essai de J. Werner sur le dépôt de Malaja Perešćepina (Perešćepino). Note sur le peuplement de la région du Dniepr moyen pendant la seconde moitié du VIIe s. et au VIIIe s. *Revue Archéologique*, 1, p. 71-90.

Schulze-Dörrlamm, M. 2009. *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*. I: Die Schnallen ohne Beschlag, mit Laschenbeschlag und mit festem Beschlag des 5.—7. Jahrhunderts. Mainz: RGZM.

Sharer, R. J., Ashmore, W. 1979. *Fundamentals of archaeology*. Menlo Park.

REFERENCES

Ambroz, A. K. 1973. (Rets. na:) I. Erdélyi, E. Ojtozi, W. Gening. Das Gräberfeld von Nevolino. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1969, 93 str., 26 ris, v tekste, 101 tabl., 1 karta, 2 plana. *Sovetskaya arkheologiya*, 2, s. 288-298.

Ambroz, A. K. 1980. Birs'kiy mogilnik i problemy khronologii Priuralia v IV—VII vv. In: Pletneva, S. A. (ed.). *Srednevekovyye drevnosti evraziyskikh stepey*. Moskva: Nauka, s. 3-56.

Aulikh, V. V. 1972. *Zymnivske horodyshche — slov'ianska pam'iatka VI—VII st. n. e. v Zakhidnii Volyni*. Kyiv: Naukova dumka.

Bilynska, L., Volodarets-Urbanovych, Ya. 2020. Ranoserednovichni skarby Sumshchynu: novi nadkhodzhennia ta prohrama doslidzhennia. In: Terentiev, V. S. (ed.).

Kraieznavchyyi zbirnyk: statti y povidomlennia. Sumy: Universytetska knyha, s. 8-17.

Berezovets, D. T. 1963. Poseleniye ulichey na r. Tyasmine. *Materialy po arkheologii SSSR*, 108, s. 145-208.

Berezutskiy, V. D., Zolotarev, P. M., Kutsev, E. A. 2017. Ostrogzhskiy klad (poslednyaya tret — konets VII v. n. e.). *Rossiyskaya arkheologiya*, 1, s. 131-140.

Volodarets-Urbanovych, Ya. V. 2018. Rechi pobutovo-remisnychoho karakteru v skladi slov'ianskykh skarbiv kola Martynivky. *In Sclavenia terra*, 2, s. 113-138.

Volodarets-Urbanovych, Ya. V., Sydorenko, O. V. 2016. Pro obstezhennia mistsia znakhidky Khyttsivskoho («Lubenskoho») skarbu. In: Suprunenko, O. B. (ed.). *Starozhytnosti Posullia*. Kyiv: Tsentр pam'iatkoznavstva NAN Ukrainy ta UTOPIK, s. 119-132.

Volodarets-Urbanovych, Ya. V., Sydorenko, O. V. 2021. Slov'ianski prykrasy rannoho serednovichchia iz poltavskoho Posullia: novi znakhidky. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1 (38), s. 362-382.

Gavritukhin, I. O. 1996a. Datirovka dneprovskikh kladov pervoi grupy metodom sinkhronizatsii s drevnostiami drugikh territorii. In: Gavritukhin, I. O., Oblomskiy, A. M. *Gaponovskii klad i ego kulturno-istoricheskii kontekst*. Ranneslavianskii mir, 3. Moskva: IA RAN, s. 58-95.

Gavritukhin, I. O. 1996b. Detalii remennoy garnitury. In: Gavritukhin, I. O., Oblomskiy, A. M. *Gaponovskii klad i ego kulturno-istoricheskii kontekst*. Ranneslavianskii mir, 3. Moskva: IA RAN, s. 22-36.

Gavritukhin, I. O. 1996c. K izucheniyu remennykh garnitur Povolzhia VI—VII vv. In: Stashenkov, D. A. (ed.). *Kulturny evraziyskikh stepey vtoroy poloviny I tysyacheletiya n. e.* Samara: Samarskiy oblastnoy kraevedcheskiy muzey, s. 115-133.

Gavritukhin, I. O., Ivanov, A. G. 1999. Pogrebeniye 552 Varninskogo mogilnika i nekotoryye voprosy izucheniya rannesrednevekovykh kultur Povolzhia. In: Ivanov, A. G. (ed.). *Perskiy mir v rannem srednevekovye*. Izhevsk: Udmurtskiy institut istorii, yazyka i literatury UrO RAN, s. 99-159.

Gavritukhin, I. O., Oblomskiy, A. M. 1996. Dneprovskoe Levoberezhie na zare srednevekovia: dinamika istoriko-kulturnykh protsessov i klady. In: Gavritukhin, I. O., Oblomskiy, A. M. *Gaponovskii klad i ego kulturno-istoricheskii kontekst*. Ranneslavianskii mir, 3. Moskva: IA RAN, s. 140-148.

Hanoshchenko, V. V., Volodarets-Urbanovych, Ya. V. 2019. Skarb kola Martynivky z Pravykh Solontsiy Khersonskoi oblasti. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (32), s. 126-150.

Gorbanenko, S. A. 2016. Selskoye khozyaystvo kolochinskoy kultury. In: Oblomskiy, A. M., Isanova, I. V. (eds.). *Rannesrednevekovyye drevnosti lesnoy zony Vostochnoy Evropy (V—VII vv.)*. Ranneslavianskiy mir, 17. Moskva: IA RAN, s. 114-135.

Horbanenko, S. A., Zhuravlov, O. P., Pashkevych, H. O. 2008. *Sil'ske hospodarstvo zhyteliv Pastyrskoho horodyshcha*. Kyiv: Akadempriodyka.

Horbanenko, S. A., Pashkevych, H. O. 2010. *Zemlerobstvo davnikh slov'ian (kinets I tys. do n. e. — I tys. n. e.)*. Kyiv: Akadempriodyka.

Goryunova, V. M. 1992. Novyy klad ant'skogo vremeni iz Srednego Podneprov'ia. *Arkheologicheskije vesti*, 1, s. 126-140.

Hotun, I. A., Horbanenko, S. A. 2016. Kompleks zemlerobskyykh znariad z okolyts Boiarky. *Arkheolohiia*, 1, s. 104-117.

Derevianko, O. M., Volodarets-Urbanovych, Ya. V. 2017. Zakhovannia skarbiv skhidnoievropayskyykh vyimchastykh emalei ta typu «Martynivky»: paraleli. In: Skyba, A. V., Horbanenko, S. A. (ed.). *Yevropeiska arkheolohiia I tysyacholittia n. e.: zbirnyk naukovykh prats na chesht Liany Vasylyvny Vaku-lenko*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 33-48.

Diachenko, A. G. 1989. *Otchet o raskopkakh slavyanorusskoy arkheologicheskoy ekspeditsii Belgorodskogo pedinstituta v 1989 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1989/254.

Ishayev, V. I., Smolyak, A. R. 2017. Rannesrednevekovyy pantsir iz mogilnika Matyukhin Bugor (Rostovskaya oblast). *Rossiyskaya arkheologiya*, 4, s. 160-174.

Kazanskiy, M. M. 2014. Arkheologicheskaya situatsiya v Srednem Podneprov'ye v VII v. In: Oblomskiy, A. M. (ed.). *Problemy vzaimodeystviya naseleniya Vostochnoy Evropy v*

- epokhu Velikogo pereseleniya narodov. Ranneslavianskiy mir, 15. Moskva: IA RAN, s. 138-177.
- Kazanskiy, M. M. 2015. Vooruzheniye i konskoye snaryazheniye slavyan V—VII vv. *Stratum plus*, 4, s. 43-95.
- Kazanskiy, M. M. 2019. O «kochevnicheskikh yurtakh» na pamyatnikakh osedlogo naseleniya lesostepi (V—VIII vv.). In: Tkachuk, M. E. Atanasova, G. G. (ed.). *V poiskakh sushchnosti. Sbornik statey v chest 60-letiya N. D. Russeva*. Kishinev: Stratum plus, s. 73-86.
- Kazanskiy, M. M., Sereda, D. V. 2001. Poseleniye penkovskoy kultury Poluzerye I na Poltavshchine. *Arkheolohichnyi litopys Livoberezhnoi Ukrainy*, 1, s. 19-25.
- Kovalevskaya, V. B. 1979. *Poyasnyye nabory Evrazii IV—IX vv. Pryazhki*. Svod arkhеologicheskikh istochnikov. E1-02. Moskva: Nauka.
- Kovalevskaya, V. B. 2000. *Kompyuternaya obrabotka massovogo arkhеologicheskogo materiala iz rannesrednevekovykh pamyatnikov Evrazii*. Pushchino: ONTI PNTs RAN.
- Koloda, V. V. 2012. Eshche odna gruppa saltovskikh artefaktov iz Sukhoy Gomolshi. *Saltovo-maiatska arkhеolohichna kultura*, 2: Problemy ta doslidzhennia, s. 30-36.
- Koloda, V. V., Horbanenko, S. A. 2018. *Silke hospodarstvo naselennia Khozarskoho kahanatu v lisostepovii zoni*. Kyiv: Akadempriodyka. <https://doi.org/10.15407/akadempriodyka.347.170>.
- Kolosovskiy, Yu. V. 2016. Arkheologicheskoye issledovaniye gorodishcha i selishcha okolo derevni Vezhki Dubrovenskogo rayona Vitebskoy oblasti v 1994—1998 gg. In: Levko, O. N., Belyavets, V. G. (eds.). *Slavyane na territorii Belarusi v dogosudarstvennyy period: k 90-letiyu so dnya rozhdeniya Leonida Davydovicha Pobolya*. V 2 kn., kn. 2. Minsk: Belaruskaya nauka, s. 5-13.
- Komar, A. V. 2006. K voprosu o tipe obuvi i eye metallicheskikh detal'yakh u slavyan VII v. In: Peskova, A. A., Shcheglova, O. A. (eds.). *Slavyano-russkoye yuvelirnoye delo i ego istoki*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya, s. 25-27.
- Komar, A. V. 2010. Detali obuvi vostochnoyevropeyskikh kochevnikov VI—VII vv. In: Peskova, A. A., Shcheglova, O. A., Musin, A. E. (eds.). *Slavyano-russkoye yuvelirnoye delo i ego istoki. Materialy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. posuyashchennoy 100-letiyu so dnya rozhdeniya Gali Fedorovny Korzukhinoy (Sankt-Peterburg, 10—16 aprelya 2006 g.)*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya, s. 94-115.
- Komar, A. V., Kubyshev, A. I., Orlov, R. S. 2006. Pogrebeniya kochevnikov VI—VII vv. iz Severo-Zapadnogo Priazovia. *Stepi Evropy v epokhu srednevekovia*, 5, s. 245-374.
- Korzukhina, G. F. 1996. Klady i sluchaynyye nakhodki veshchey kruga «drevnostey antov» v Srednem Podneprovye. Katalog pamyatnikov. *Materialy po arkhеologii, istorii i etnografii Tavrii*, V, s. 352-435. 586-705.
- Kuznetsov, D. Yu., Troshina, T. L. 2006. Klasternyy analiz i ego primeneniye. *Yaroslavskiy pedagogicheskii vestnik*, 4, s. 103-107.
- Kukhareno, Yu. V. 1961. *Srednevekovyye pamyatniki Polesia*. Svod arkhеologicheskikh istochnikov, E1-57. Moskva: Nauka.
- Levchenko, D. I. 2001. Znakhidky VI—VII st. z okolyts Hradzka v zibranni Poltavskoho kraieznavchoho muzeiu. *Arkheolohichnyi litopys Livoberezhnoi Ukrainy*, 1, s. 26-28.
- Lipking, Yu. A. 1974. Mogilniki tret'ey chetverti I tys. n. e. v Kurskom Posemye. In: Tretiakov, P. N. (ed.). *Rannesrednevekovyye vostochnoslavianskiye drevnosti*. Leningrad: Nauka, s. 136-152.
- Liubichev, M. V. 1994. *Penkivska kultura Dnipro-Donetskoho mezhyrichchia*. Dysertatsia k. i. n. KhDU.
- Lyubichev, M. V. 1997. Zemledeliye slavyan Dnepro-Donetskogo mezhdurechia v tret'ey chetverti I tys. n. e. *Visnyk Kharkivskogo derzhavnogo universytetu*, 396: Istoriia, 29, s. 37-45.
- Magomedov, B. V. 1987. *Chernyakhovskaya kultura Severo-Zapadnogo Prichernomorja*. Kiyev: Naukova dumka.
- Mikheyev, V. K. 1985. *Podonye v sostave khazarskogo kaganata*. Kharkov: Vishcha shkola.
- Motsia, O., Skorokhod, S. 2020. *Protomista Podesennia v protsesi oderzhavlennia rehionu*. I: Shestovytskyi arkhеolohichnyi kompleks. Kyiv: IA NAN Ukrainy.
- Oblomskiy, A. M. 2012. Materialy VI—VII vv. v lesostepnom Podonye (nekotoryye itogi raspokop poseleniya Kri-
- verts 4). *Starozhytnosti Livoberezhnoho Podniprov'ia 2012*, s. 51-59.
- Oblomskiy, A. M. 2016. Kolochinskaya kultura. In: Oblomskiy, A. M., Islanova, I. V. (ed.). *Rannesrednevekovyye drevnosti lesnoy zony Vostochnoy Evropy (V—VII vv.)*. Ranneslavianskiy mir, 17. Moskva: IA RAN, s. 10-113.
- Oblomskiy, A. M., Rodinkova, V. E. 2014. Etnokulturnyy perelom v Podneprovye v VII v. n. e. *Khronologiya sobyitiy. Kratkkiye soobshcheniya Instituta arkhеologii*, 235, s. 381-404.
- Ostanina, T. I., Kanunnikova, O. M., Stepanov, V. P., Nikitina, A. B. 2011. *Kuzebayevskiy klad yuvelira VII v. kak istoricheskii istochnik*. Izhevsk: Udmurtiya.
- Panikarskiy, A. V. 2014. Spysy i drotyky slovian rannoho srednovichchia z pam'iatok pivdnia Skhidnoi Yevropy. In: Ivakin, H. Yu. (ed.). *Vid venediv do Rusi. Zbirka naukovykh prats na poshanu doktora istorychnykh nauk, profesora Denysa Nykodymovycha Kozaka z nahody yoho 70-littia*. Kyiv; Kharkiv: IA NAN Ukrainy, s. 253-266.
- Panikarskiy, A. V. 2015. Spysy ta drotyky rannikh slovian: funktsionalna klasyfikatsiia. *Arkheolohiia*, 1, s. 39-50.
- Pletneva, S. A. 1989. *Na slavyano-khazarskom pogranichye. Dmitriyevskiy arkhеologicheskii kompleks*. Moskva: Nauka.
- Prikhodnyuk, O. M. 1990a. Novyye dannyye o penkovskoy kulture. In: Pletneva, S. A., Rusanova, I. P. (ed.). *Ranneslavianskiy mir. Materialy i issledovaniya*. Ranneslavianskiy mir, 1. Moskva: IA RAN, s. 75-108.
- Prikhodnyuk, O. M. 1990b. Proizvodstvennyy i bytovoy inventar. predmety ubora. oruzhiye. In: Baran, V. D. (ed.). *Slavyane Yugo-Vostochnoy Evropy v predgosudarstvennyy period*. Kiyev: Naukova dumka, s. 238-246.
- Prikhodnyuk, O. M. 1998. *Penkovskaya kultura: kulturno-khronologicheskii aspekt issledovaniya*. Voronezh: VGU.
- Prakhodniuk, O. M. 2005. *Pastyrskye horodyshche*. Kyiv; Chernivtsi: Zelena Bukovyna.
- Prikhodnyuk, O. M., Padin, V. A., Tikhonov, N. G. 1996. Trubchevskiy klad ant'skogo vremeni. In: Prikhodnyuk, O. M. (ed.). *Materialy Itys. n. e. po arkhеologii i istorii Ukrainy i Vengrii*. Kiyev: Naukova dumka, s. 79-102.
- Puholovok, Yu. 2016a. *Budivelnna sprava litopysnykh si-verian*. Opishne: Ukrainske Narodoznavstvo.
- Rodinkova, V. E. 2003. *Kulturnyye svyazi naseleniya Srednego Podneprov'ia v VII v. (po materialam zhenskogo ubora)*. Dissertatsiya k. i. n. IA RAN.
- Rodinkova, V. E. 2011. Zhenskii kostyum dneprovskikh plemen v epokhu Velikogo pereseleniya narodov: sovremennoye sostoyaniye issledovaniy. In: Rodinkova, V. E. (ed.). *Novyye issledovaniya po arkhеologii stran SNG i Baltii. Materialy Shkoly molodykh arkhеologov, Kirillov, 3—12 sentyabrya 2011 g.* Moskva: IA RAN, s. 239-265.
- Rodinkova, V. E. 2012. Novaya nakhodka vizantiyskogo serebryanogo sosuda s kleymom v Vostochnoy Evrope. *Rossiyskaya arkhеologiya*, 4, s. 151-158.
- Rodinkova, V. E., Saprykina, I. A., Sycheva, S. A. 2018. Klad iz Sudzhi-Zamostia i problema sotsiokulturnoy interpretatsii dneprovskikh rannesrednevekovykh kladov I grupy. *Rossiyskaya arkhеologiya*, 1, s. 130-147.
- Sedin, A. A. 2012. *Predmety vooruzheniya. snaryazheniya usadnika i verkhovogo konya iz gorodishcha Nikodimovo*. Mogilev.
- Skyba, A. V. 2016. *Poiasni nabory heraldychnoho styliu u slov'ian*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.
- Smilenko, A. T. 1965. *Hlodoski skarby*. Kyiv: Naukova dumka, 1965.
- Suprunenko, O. B., Volodarets-Urbanovych, Ya. V., Puholovok, Yu. O. 2016. Kompleks kola «Martynivky» z Poltavy (Poltavskiy skarb 2014 r.). In: *Sclavenia terra*, 1, s. 91-131.
- Sukhobokov, O. V., Voznesenskaya, G. A., Priymak, V. V. 1989. Klad orudiy truda i ukrasheniya iz Bititskogo gorodishcha. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Drevniye slavyane i Kiyevskaya Rus*. Kiyev: Naukova dumka, s. 92-105.
- Sukhobokov, O. V. 1992. *Dniprouske Lisostepove Livoberezhzhia u VIII—XIII st. (za materialamy arkhеolohichnykh doslidzhen 1968—1989 rr.)*. Kyiv: Naukova dumka.
- Khayredinova, E. A. 2003. Obuvnyye nabory V—VII vv. iz Yugo-Zapadnogo Kryma. *Materialy po arkhеologii, istorii i etnografii Tavrii*, X, s. 125-160.
- Chkhaidze, V. N. 2020. Kochevnicheskoye pogrebeniye pervoy poloviny VII v. iz stepnogo Zakubania. In: Oblomskiy, A. M.

(ed.). *Istoriya veshchey — istoriya i veshchi*. Ranneslavyan-skiy mir, 20. Moskva: IA RAN, s. 267-271.

Shcherban, A. L., Puholovok, Yu. O., Horbanenko, S. A. 2015. Skarb vyrobiv dlia zbyrannia vrozhaiu na Poltavshchyni. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskoho horodyshcha 2014*, s. 138-148.

Kazanski, M., Sodini, J.-P. 1987. Byzance et l'art «nomade»: remarques a propos de l'essai de J. Werner sur le dépeuplement de Malaja Pereščepina (Pereščepino). Note sur le peuplement de la région du Dniepr moyen pendant la seconde moitié du VIIe s. et au VIIIe s. *Revue Archéologique*, 1, p. 71-90.

Schulze-Dörflamm, M. 2009. *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*. I: Die Schnallen ohne Beschläg, mit Laschenbeschläg und mit festem Beschläg des 5.—7. Jahrhunderts. Mainz: RGZM.

Sharer, R. J., Ashmore, W. 1979. *Fundamentals of archaeology*. Menlo Park.

L. I. Bilynska, Ya. V. Volodarets-Urbanovich,
A. V. Panikarskyi, S. A. Gorbanenko

THE SECOND PARKHOMIVKA HOARD OF THE EARLY MIDDLE AGE: PRELIMINARY RESULTS OF THE RESEARCH

This paper considers the findings from the Second Parkhomivka Hoard, which belongs to the assemblages of the Martynivka circle. These hoards are located in the Middle Dnieper and the Dnieper Left Bank (fig. 1). A significant number of such finds have been discovered in the modern Sumy region in recent times (fig. 2). Some of these hoards were given to the storages of the museums of Sumy region.

Currently we have the information about two hoards found in one micro-region, near the former Parkhomivka village (fig. 3; 4: A). The second hoard and part of the first one were given to the Trostyanets Museum and Exhibition Center.

The first hoard, found in 2013, included details of women's and men's clothing. The second one, found in the spring of 2018, contained two spearheads, the sickle, adze-hoe, the torque, three iron buckles, two lead-tin cones (lost), two bronze belt tips, and temple rings (?).

The first surveys of the hoard sites were conducted in the fall of 2018. The prospect holes were made at the sites of the finds and in 2020 the additional holes near them were dug. In 2018, further along the forested bottom of the ravine, several iron objects which can be dated to the 1st—2nd millennium BC were discovered, among them the adze-hoe, loop from a bucket / cauldron, and chisel. All finds from the surveys of 2018 and 2020 are stored in the Sumy Regional Museum of Local Lore.

Finds from the Second Parkhomivka Hoard according to the concentration of finds allow two groups to be distinguished. Together in one hole lay the torque, spearhead, large iron buckle (fig. 13; 14). We conditionally include these things in the first group. Other finds were found at the same time within a radius of

2 m from the place of concentration of the first group (fig. 15; 16). These are two other iron buckles, two belt tips, temple rings, fragments of bracelets, the adze-hoe and a sickle. We classified them in the second group. In general, all finds are divided into clothing ornaments, weapons and agricultural equipment.

It is difficult to clearly determine the cultural affiliation of the hoard — Penkivka or Kolochyn — because in this micro-region on the Early Medieval Slavic sites no archeological excavations have been carried out. This is the matter of subsequent archeological research.

Second Parkhomivka Hoard was apparently discovered outside the archeological sites of the third quarter of the 1st millennium BC. The number of assemblages of this circle were discovered in similar topographic conditions. Therefore, it is possible that this hoard confirms the «household» version of the «storage» of hoards proposed by one of the authors (Derevyanko, Volodarets-Urbanovich 2017, p. 46).

Keywords: Parkhomivka, hoards of Martynivka circle, Early Middle Ages, Penkivka, Kolochyn cultures, ornaments, weapons, household and handicraft items.

Одержано 3.05.2022

БІЛИНСЬКА Лариса Іванівна, науковий співробітник-консультант, ДП Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України», Інститут археології НАН України, Київ (Суми), Україна.

BILYNSKA Larysa, Research assistant-consultant, State Enterprise «Scientific Research Center «Protective Archeological Service of Ukraine» of Institute of Archeology of NAS of Ukraine, Kyiv (Sumy), Ukraine ORCID: 0000-0002-8037-6424, e-mail: larysa.bilynska@gmail.com, oasu_sumy@ukr.net.

ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ Ярослав Володимирович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

VOLODARETS-URBANOVICH Yaroslav, Ph. D., Researcher, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0003-1560-3608, e-mail: volodarets_urbanovych@iananu.org.ua, volodargrad@ukr.net.

ГОРБАНЕНКО Сергій Анатолійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, ІА НАН України, Київ, Україна.

GORBANENKO Sergii, Ph. D., Senior Researcher, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0003-4786-0369, e-mail: gorbanenko@gmail.com.

ПАНИКАРСЬКИЙ Антон Валерійович, заступник директора, ДП «НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАН України, Київ, Україна.

PANIKARSKYI Anton, Deputy Director, SE «SRC «Protective Archaeology Service of Ukraine» of Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0001-9581-4346, e-mail: anton.panikarski@gmail.com.